

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Zahraniční politika Československa v letech 1945–1948

Cesta do područí Sovětského svazu

Petra Stehlíková

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

Zahraniční politika Československa v letech 1945–1948

Cesta do područí Sovětského svazu

Petra Stehlíková

Vedoucí práce

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, 16. dubna 2017 .....

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji tímto panu doc. PhDr. Lukáši Novotnému, Ph.D. za vedení práce, cenné rady a připomínky, které mi během psaní poskytoval.

Obsah

Úvod.....	6
Zahranichně politická jednání Benešovy exilové vlády během druhé světové války.	11
Poválečná obnova Ministerstva zahraničních věcí a jeho činnost.....	20
Rok 1946 v mezinárodním měřítku.....	33
Odmítnutí Marshallova plánu.....	44
Krátká existence demokratické třetí republiky v roce 1948 a její definitivní konec	56
Závěr.....	61
Seznam použité literatury.....	65
Summary.....	70
Přílohy.....	73

Úvod

Role zahraniční politiky československé tzv. třetí republiky se bezesporu stala jedním z nejdůležitějších faktorů definitivního příklonu do sovětské „náruče“ po druhé světové válce. Přesto bývá obecně období let 1945–1948 především v soudobé školní výuce chápáno jako jakési *intermezzo* mezi „zajímavějšími“ tématy existence Protektorátu Čechy a Morava a na druhé straně dobou upevňování komunistické moci po únorovém převratu. Vzhledem k současnému růstu zájmu o projevy totalitní moci vlády jedné strany (nejen) v Československu nabývá na důležitosti pokusit se prezentovat tyto události bez prizmatu doby těsně po tzv. sametové revoluci a poukázat na komplexní složitost tehdejší mezinárodní i vnitropolitické konstelace.

Názory na zahraniční politiku poválečného Československa se kvůli historickým okolnostem utvářely takřka výhradně jednostranně. Za tzv. socialismu oficiální autoři hanili vše západní a americké, a tudíž pochopitelně i jednotlivé kroky USA hodnotili jako cílenou propagandu a ohrožení vznikající „lidové demokracie“ hrozbou „imperialismu“. Vzhledem k tomuto apriornímu odmítání západní alternativy se po roce 1989 vynořily nekritické pohledy na politiku Spojených států a vina se často tendenčně svalovala na konkrétní událost či osobu; v tomto případě jako „obětní beránek“ posloužil především prezident Edvard Beneš. Složitý proces směřování do područí Sovětského svazu má však dalekosáhlejší kořeny spadající do meziválečného období a de facto již do dědictví první světové války. Ambicí předkládané práce je zdůvodnit nejdůležitější kroky vedoucí k příklonu na Východ a Sovětský svaz a poukázat na skutečnost, že jakákoli polemika hledání viníka typu „kdo za to mohl“ je nejen velmi problematická, ale i irelevantní.

Vzhledem ke specificky vytýčenému cíli této diplomové práce je nutné značně okleštit informace o veškeré zahraniční politice Československa ve stanoveném období, neboť takové odbočky by nepředstavovaly žádný výraznější zvrat v plynulém procesu přibližování se sovětským „bratrům“. Rovněž se oprostím o detailní analýzu vnitropolitických událostí, které textu poslouží pouze jako nástroj

vykreslení konkrétních situací či míry dopadu zahraniční politiky na domácí scéně. Stěžejním tématem práce je tedy geneze vztahů Československa k Sovětskému svazu i Spojeným státům americkým v nedlouhé době od konce druhé světové války do nástupu komunistů k moci (květen 1945 – únor 1948). Kvůli mimořádné propojenosti jednotlivých fenoménů není práce členěna do podkapitol, nýbrž obsahuje pět tematicky oddělených, ale chronologicky uspořádaných částí.

První kapitola slouží jako nutný úvod do problematiky, přičemž zahrnuje období před rokem 1945. Pro lepší orientaci bylo důležité dotknout se i záležitostí poněkud dřívějšího rázu, především bodu tolik diskutovaného „mnichovského stigmatu“. Nejvýznamnější aspekt představují složitá jednání Benešovy exilové vlády se Sovětským svazem s jakousi „obhajobou“ nutnosti tohoto východního přístupu. Právě nedostatečný (i když v rámci jejich politiky pochopitelný) zájem západních velmocí o osud střední Evropy znamenal prvotní klíč k „bráně“ Sovětského svazu; role Edvarda Beneše v tomto procesu se stala nespornou, ovšem nikoli jedinou cestou k závislosti na Sovětském svazu.

Následující část již operuje s obnoveným československým státem na úsvitu probouzející se poválečné Evropy. Přestože se soustřeďuje na obnovu ministerstva zahraničních věcí a jeho činnosti na mezinárodním poli, bylo nutné zohlednit též okolnosti kolem znovu-budování republiky. Mnohé aspekty se totiž vzájemně prolínaly, jako v případě odsunu německé menšiny či úpravě československých hranic, kteréžto problémy byly diskutovány na velmocenské úrovni. Rovněž jsou zde vysvětleny události kolem finálních osvobozovacích akcí, které přinesly až překvapivě mnoho odpovědí na otázky zahraniční orientace Československa i míry dopadu mocenských aspirací. Poněkud v rozporu s tímto názorem stojí akt vytvoření Organizace spojených národů, založené na kooperaci jednotlivých členských států bez ohledu na ideologii. Československo jako jeden ze zakládajících států zřetelně ukázalo touhu vklínit se do mezinárodní integrace a stát tak pokud možno na pomezí mezi Východem a Západem. S tím souvisí tzv. teorie „mostu“ porozumění mezi oběma oddělujícími se částmi světa, již prezident Beneš a ministr Jan Masaryk zastávali už za jejich působení v Londýně. Během jednání však zároveň došlo k jednomu z prvních Stalinových nátlaků na postup ČSR, což

představuje důležitý moment v rámci geneze vzájemných vztahů se Sovětským svazem.

Z hlediska širšího historického kontextu by se mohlo zdát, že rok 1946 neznamenal pro Československo takřka žádné výraznější změny. Třetí kapitola ukazuje, že přestože k rapidním odchylkám skutečně nedošlo, výraznou měrou přispělo politické směřování celého roku k příklonu na Východ. Především se začaly prudce ochlazovat vztahy mezi oběma světovými velmocemi, což postupně pocítovala většina evropských států. S tím souvisela snaha především Spojených států pomoci Evropě v její hospodářské obnově, což Sovětský svaz vnímal jako populismus s cílem podmanit si zúčastněné státy. Přesto se ekonomická pomoc prozatím vztahovala i na země sovětského vlivu. Kontakty československé třetí republiky a USA se v roce 1946 taktéž zhoršily, za což v nepřímém důsledku mohly i výsledky prvních poválečných voleb v ČSR.

Směr československé (nejen) zahraniční politiky do plné kompetence Sovětského područí graduje v předposlední kapitole, jež tak symbolizuje středobod celé práce. Jedná se totiž o bezesporu nejzávažnější zásah Sovětů do československé zahraniční politiky a zároveň její definitivní podmanění, a to aktem odmítnutí Marshallova plánu v roce 1947. Vzhledem k náročnosti objasnění celé záležitosti bylo nutné vyhradit celý prostor samostatné kapitoly právě této otázce hospodářské obnovy Evropy. Polovina roku 1947 tak ve své podstatě znamenala reálný odklon třetí republiky od Západu, ale též nenávratné zhroucení vztahů Američanů se Sověty. Popisovaná mezinárodní konstelace pak spolu se založením Kominformy znamenala „posvěcení“ tvrdší taktiky československých komunistů v odstraňování oponentů. Závěrečná část ve zkratce vylíčí okolnosti finálního převzetí moci komunisty, což ve své podstatě zobrazilo pouze logické vyústění jejich snah a výsledků předchozích událostí. Symbolický závěr nejen předkládané práce, ale i zahraniční politiky Československa v období poválečné demokracie vyplňují úmrtí dvou nejvýznamnějších a nejznámějších osobností demokratické linie československé diplomacie, a to ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a prezidenta Edvarda Beneše.

Pro zpracování jakéhokoli tématu národních dějin je žádoucí až

bezpodmínečně nutné použít odbornou literaturu včetně primárních pramenů v jazyce daného státu. V tomto případě jsem sice mohla zkombinovat cizojazyčné zdroje v otázkách mezinárodní politiky, ovšem takové publikace vykreslily pouze obecný pohled bez analýz dopadů na československou politiku. Zahraniční autoři se v případě dějin Československa zabývají spíše pozdější otázkou „vítězného“ února 1948 a vývoji sovětizace na domácí scéně. Proto jsem se opřela o poměrně mohutný pramenný základ tuzemských historiků s nezbytným přihlédnutím na rok vydání jejich děl, neboť před rokem 1989 se odborná literatura „prala“ s dogmaty a ideologickou rétorikou. Ovšem i čeští autoři se doposud mnohem širěji věnovali komunistickému převratu a vnitřní politice v poválečném státu, a tudíž se přímé bádání neobešlo bez studia archivních dokumentů (především z Archivu ministerstva zahraničních věcí České republiky), vydaných edic pramenů (nejvíce *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání* pod záštitou Karla Kaplana) i soudobých tiskovin a politických pamětí.

Základními zdroji všeobecných informací sekundárních pramenů se staly publikace českých i zahraničních autorů, jež se v rámci širšího časového horizontu zabývaly i československým fenoménem. Jmenovitě se jednalo o důležitá díla *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)* Jindřicha Dejmka, *Role Československa v sovětské strategii* Josefa Kalvody či jeden z nejnovějších titulů *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948* od Igora Lukeše. Podrobnější vykreslení problematiky představovala kniha Petra Prokše *Československo a Západ 1945–1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*, ale jak mnohokrát uvedl i Vít Smetana v obsáhlé publikaci *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*, Prokš zde často přejímal zkreslené představy o diplomacii USA. Další zdroje se zabývaly konkrétními problémy československých dějin. Jako příklad za všechny lze uvést důležité dílo Karla Krátkého *Marshallův plán. Příspěvek ve vzniku studené války*.

V rámci této diplomové práce se ukázaly být stěžejní rozsáhlé biografie především o Edvardu Benešovi. Vzhledem ke složité úloze i psychologické povaze

tohoto do značné míry kontroverzního státníka znamenala životopisná díla důležitý aspekt v pochopení některých jeho politických kroků. Nejnovější kniha o Benešovi s názvem *Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem* od Antoine Marése sice poskytla náhledy do prezidentova jednání i života, ovšem formou určenou spíše pro širší veřejnost a bez hlubších analýz. V tomto aspektu se nemohla rovnat obsáhlé dvoudílné biografii Jindřicha Dejmkova *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, v níž se autor věnuje též zahraniční i vnitřní politice Československa v závislosti na Benešově jednání.

Zřejmě nejdůležitější toky informací představovaly odborné studie v časopisech a hlavně sbornících, které díky komparaci více úhlů pohledu na vybraný problém poskytly komplexnější rozměr. Velmi cennými se proto staly dva sborníky o Janu Masarykovi: *Jan Masaryk. Diplomat, státník, humanista* pod editací Otto Kličky a Zuzany Lehmannové a *Jan Masaryk a československá zahraniční politika* od Alexandra Orta. V neposlední řadě lze uvést nezbytný sborník *Marshallův plán. Šedesát let poté*, jenž editorovali již dříve zmiňovaný Jindřich Dejmek a Marek Loužek.

Zahranichně politická jednání Benešovy exilové vlády během druhé světové války

Po obsazení Československa Němci a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava byli dosavadní členové vlády včetně prezidenta Edvarda Beneše nuceni zůstat v ilegality, či odjet do exilu. Nejprve se uchýlili do dosud svobodné Francie, kde se etabloval Československý Národní výbor. Jelikož však Francie stála v přední linii Hitlerova expanzivního zájmu, brzy se začala pod náporom německých jednotek hroutit, což ohrožovalo mimo jiné i existenci Benešova Národního výboru. Bezprostředně po kapitulaci Francie se proto československá reprezentace přemístila do Velké Británie, kde se 21. července 1940 přetvořila v tzv. Státní radu¹ sídlící v londýnské Park Street 114. O dva dny později se „vláda“ poprvé sešla; toto datum lze považovat za obnovení ministerstva zahraničních věcí v čele s (prozatím nepřítomným) Janem Masarykem. Československou reprezentaci uznaly spojenecké velmoci a domácí odboj v Protektorátu Čechy a Morava se podřizoval Benešovu vedení.²

Prezident Edvard Beneš se po celou dobu své nucené emigrace intenzivně věnoval snahám o získání mezinárodních záruk a tím i nároku na poválečnou obnovu Československa, ovšem v hranicích před Mnichovskou konferencí (29. – 30. září 1938) a první Vídeňskou arbitráží (2. listopadu 1938).³ Práce jeho „vlády“ sestávala z pravidelných diplomatických jednání s představiteli předních spojeneckých velmocí. Své cíle vyjádřil již 18. dubna 1939 v Chicagu, kde za středobod svého úsilí označil zrušení Mnichovské dohody a jejích důsledků.⁴

Setrvávání československé hlavy státu v londýnském exilu lze přisuzovat především prestiži britské vlády a její angažovanosti v boji proti Hitlerovi v době, kdy se ani Spojené státy americké, ani Sovětský svaz zatím nenacházely ve válečném stavu s Německem. Jednalo se však o působení v zemi, jež podepsala

---

1 Těž Prozatímní státní zřízení Československé republiky v emigraci.

2 DEJMEK, Jindřich, *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, Praha 2012, s. 93–94.

3 Na Mnichovské konferenci propadlo československé pohraničí Německu, první Vídeňská arbitráž znamenala přenechání části území dnešního Slovenska ve prospěch Maďarska.

4 CABADA, Ladislav, WAISOVÁ, Šárka, *Czechoslovakia and Czech Republic in World Politics*, Plzeň 2006, s. 54.

Mnichovskou dohodu, a která tak formálně neuznávala potenciální nárok Československa na jeho odtržené pohraničí. Tato skutečnost ovlivňovala veškeré klíčové body Benešovy politiky a tzv. „mnichovský komplex“⁵ si fakticky nesl po celý život. Navíc se nezájem Francie a Velké Británie o osud malého středoevropského státu projevoval již v období před konferencí v Mnichově. Již na konferenci v Locarnu roku 1925 se Západ fakticky vzdal ochrany nad Polskem a Československem před hrozbou německé agrese. Prožitou křivdu vnímala řada nejdůležitějších politiků i široká veřejnost, což později vedlo k tendencím hledat spojení nezatíženého „Mnichovským přízrakem“.⁶

Britský premiér Winston Churchill *de facto* odsoudil Mnichovskou konferenci již na podzim 1940 slovy: „*Naděje, jež tato dohoda vzbudila v srdcích civilisovaného [sic] lidstva, byly zklamány. ... Ochrana, kterou vám Hitler vnutil, byla klamem a cestou ke včlenění vaší kdysi vzkvétající země do tak zvané Větší německé říše.*“⁷ Ovšem *de iure* byla dohoda z Mnichova zrušena až po úspěšném kroku odboje v podobě fyzické likvidace zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.⁸ Dne 5. srpna 1942 tedy britská vláda prohlásila smlouvu za neplatnou s odůvodněním, že ji Hitler porušil obsazením zbytku Československa. Již v té době ovšem Beneš tvrdil, že na toto rozhodnutí měl největší vliv postoj Sovětského svazu.⁹

Existence československých jednotek z řad dobrovolníků v Británii i v SSSR tedy měla pro Benešova jednání zásadní význam. Na britských ostrovech se proslavili především čeští letci dvou stíhacích a jedné bombardovací perutě. Přestože nejvýraznější rozvoj těchto jednotek spadl mezi léta 1940 a 1941, zúčastnily se i operace Overlord. Na podzim 1944 se jednalo o možnosti přesunu části letců na východní frontu, což však Britové s výjimkou odchodu jednotlivců

---

5 Označení psychického bloku, pocitu zrady a nedůvěry vůči projevům přátelství ze strany Velké Británie a Francie. Tyto země vyšly Mnichovem vstříc Hitlerovu Německu, a to na úkor spojenectví a dřívějších záruk (odlišných) daných Československu. Optimistický Beneš si dlouho odmítal připustit možnost této „zrady“, tudíž následky nesl celý život. Blíže MAREŠ, Antoine, *Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha 2016, s. 202–206.

6 BROD, Toman, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002, s. 127.

7 MASARYK, Jan, *Volá Londýn*, Praha 1948, s. 64.

8 Blíže o procesu „oduznání“ viz KUKLÍK, Jan, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*, Praha 1998, s. 109–135.

9 BROD, s. 128.

odmítli. V Sovětském svazu naopak úspěšně fungovala pozemní síla. Ta se v březnu 1943 aktivně zapojila do bojů u Charkova a při osvobození Kyjeva. Během Slovenského národního povstání se díky přeběhlým vojákům zvýšil počet dobrovolníků jednotek SSSR, a dokonce převýšil počet československých vojáků na Západě. K 15. únoru 1944 tak bylo evidováno 6847 mužů v sovětském vojsku oproti 6458 vojákům v Británii.¹⁰ I tento fakt využila poválečná komunistická propaganda v ČSR ve svůj prospěch.

Ještě před létem 1941, tedy před napadením Sovětského svazu Hitlerem, se Benešovi jevila stále zřetelněji nutnost spojení s Kremlem, která vygradovala 18. července podepsáním smlouvy o vzájemném uznání.¹¹ Bylo by však mylné přejímat některé současné názory o Benešově „rusofilství“ či nedostatečné prozíravosti. Po vpádu nacistů do Sovětského svazu pocítovala široká veřejnost velké sympatie s Moskvou. Dokonce i konzervativní britská společnost „zapomněla“ na dřívější nepřítelství vůči Stalinovu režimu, z něhož se takřka přes noc stal životně důležitý spojenec. Dokladem této změny může být i dobový tisk: *„Na všech stranách se projevuje zájem o tuto obrovskou zemi, jejíž lid se tak hrdinně brání mechanizovaným barbarům. Výkladní skříně londýnských knihkupectví jsou přeplněny literaturou o SSSR, nové knihy a brožury jdou na dračku. ... V jednom londýnském kostele si dokonce v neděli zahráli na varhany Internacionálu!“*¹² Tento aspekt byl pochopitelně umocněn Benešovým zklamáním z postoje vlád Velké Británie a Francie především ve druhé polovině 30. let a zároveň soustavným ujišťováním Sovětů o nevměšování se do vnitřních záležitostí ČSR.

Edvard Beneš se nikdy nevyjadřoval negativně ve spojitosti se Sovětským svazem. Krom toho udržoval osobní styky se sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem Michajlovičem Majským. Přestože však Benešovu „prosovětskou“ orientaci propagovali ve svých četných projevech například Hubert Ripka či Jan Masaryk, mnozí politici Státní rady se k možnému spojení stavěli poněkud skepticky. V tomto ohledu je nutné zdůraznit bezmála autoritativní postavení prezidenta

10 MARŠÁLEK, Zdenko, *Československý zahraniční vojenský odboj v roce 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 110.

11 MARÉS, s. 248.

12 *Čechoslovák*, 12. 9. 1941, III/37. Shodně s BROD, s. 118.

Beneše v rámci exilové vlády.¹³

Reakcí Beneše na již zmíněný nedostatečný zájem západních spojenců na budoucí situaci ve střední a jihovýchodní Evropě byl počátek vyjednávání se Sověty. Tato bilaterální jednání se nezamlouvala představitelům Velké Británie ani USA, neboť se obávali, že tím Československo vyjde příliš vstříc Stalinovým expanzivním tendencím. Pro Stalina naopak představovaly Československo a Benešova (ve střední Evropě zcela jedinečná) ochota k jednání klíčový moment k postupnému získávání vlivu v této oblasti. K rozhodující schůzce došlo mezi 11. a 18. prosincem 1943 v Moskvě. K Benešově teorii nezávislého vyjednávače nutno podotknout, že schůzka proběhla po konferenci v Teheránu, na níž byl do značné míry vytyčen poválečný vývoj ve střední Evropě.¹⁴ K podpisu dvacetileté *Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci* došlo již 12. prosince. Zaručovala nejen pomoc při případné německé agresi v období po skončení války, Sověti se navíc tímto zaručili zachovávat nezávislost a suverenitu, dokonce se nevměšovat do vnitřních záležitostí Československa. Dohoda mimo jiné ukotvila rovněž základy budoucí hospodářské spolupráce.¹⁵

Tento krok Benešovy politiky byl později vnímám jako nejdůležitější a žádoucí moment, kdy podle slov Antonína Zápotockého „*dovedl najít své místo v době, kdy mnozí zakolísali ... [a] správně rozpoznal, že hlavní pomoc pro osvobození republiky je nutno hledat u Sovětského svazu. Za moskevské návštěvy dr. Beneše našla naše zahraniční politika svůj skutečně trvalý výraz a skutečnou záruku samostatnosti*“.¹⁶

Zájmy Československa a Sovětského svazu se během vyjednávání protnulý též v otázce hranic. Beneš se vyjadřoval velice pozitivně k možnosti společné hranice se SSSR. Již v roce 1939 nastínil Majskému možnost připojení Podkarpatské Rusi, kterou Československo muselo podstoupit Maďarsku v roce 1938, k sovětské Ukrajině. Západ Ukrajiny však prozatím patřil Polsku, tudíž tato

---

13 CHOLÍNSKÝ, Jan, *Klíč k sovětizaci Československa*. In: Paměť a dějiny [ročník chybí], 2013, 2, s. 5–6.

14 Představitelé velmocí se na konferenci dohodli o postupu útoku na Německo, přičemž mimo jiné i Československo patřilo do sovětského operačního pásma.

15 PROKŠ, Petr, *Československo a Západ 1945–1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*, Praha 2001, s. 37.

16 Práce. List Revolučního odborového hnutí, 5. 9. 1948, IV/208, s. 3.

možnost dále zhoršovala vztahy Polska k Sovětům i k československé reprezentaci.¹⁷

Během návštěvy v Moskvě se prezident několikrát sešel i s představiteli komunistického zahraničního odboje v čele s Václavem Kopeckým a Klementem Gottwaldem. Beneš přislíbil právo na post nejsilnější politické strany v zemi a obsazení důležitých ministerstev komunisty. Gottwald tak získal důležitý souhlas nejvyššího představitele státu a o jeho slib se později mohl opřít.¹⁸

Kromě skutečnosti, že smlouva měla navždy zabránit opakování Mnichova,¹⁹ ideje prezidenta Beneše přesahovaly československý rozměr. Doufal, že jednání mimo jiné přinese i důvěru Sovětů v trvalou spolupráci s demokratickými mocnostmi. Beneš byl přesvědčen o nutnosti upevnění velmocenské pozice Sovětského svazu i za rizika krizového pnutí mezi „bloky“, k dosažení rovnováhy. Usiloval tedy o eliminaci obav ze západního „imperialismu“, na druhé straně o odstranění tradičního strachu z bolševismu. Vzhledem k výhodně situované poloze se československý prezident domníval, že se stane „mostem“ porozumění mezi Východem a Západem. Přestože si Beneš ve svých pamětech připravovaných roku 1947 kladl otázku, zda se Československo skutečně ubírá správnou cestou, po návratu z Moskvy oplýval čirým optimismem.²⁰

Pro sovětské vedení představovalo Československo důležitý bod v „srdci“ Evropy, a tudíž se zaměřilo na rozptýlení případných obav ze zabírání území. Proto sovětský tisk neustále prohlašoval nutnost obnovy Československa jakožto svobodného, nezávislého státu s plnou suverenitou. Příkladem za všechny mohou být líbivá Stalinova slova: *„Nemáme a nemůžeme mít takové cíle války jako vnucování své vůle a svého režimu slovanským a ostatním zotročeným evropským národům, které čekají od nás pomoc. Naším cílem je pomoci těmto národům v jejich osvobozeneckém boji proti hitlerovské tyranii a potom jim dát právo úplně svobodně se zařídit na svém území tak, jak budou chtít. Žádné zasahování do*

---

17 KALVODA, Josef, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999, s. 163.

18 Tamtéž, s. 196–197.

19 BENEŠ, Edvard, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1948, s. 388.

20 BROD, s. 129–130; SMETANA, Vít, *Stavba a bourání „mostu mezi Východem a Západem“*. *Československo mezi velmocemi v roce 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 36.

*vnitřních záležitostí jiných národů!*²¹

Na druhé straně i přestože se Benešovi dostalo skutečně uspokojujivého diplomatického uznání jen ze strany Kremlu, snažil se udržet přátelské styky i se západními spojenci. Československá vláda například jako první oficiálně uznala prozatímní vládu Francie, a to 13. června 1944. Dalším důležitým diplomatickým krokem bylo odznění Mnichovské dohody a první Vídeňské arbitráže italskou vládou Ivana Bonomiho.²²

S blížícím se koncem války a postupujícím jednotkám Rudé armády směrem na západ se stále více ukazovala obrovská role Sovětského svazu na porážce Hitlera. Ze spojeneckých jednání začalo být zřejmé, že Kreml nabývá značného vlivu a nárokuje si právo na svou sféru vlivu, především ve východní i střední Evropě. Přesto si řada československých politiků udržela svůj idealismus, řka, že Sovětský svaz „*nesleduje sám imperialistických cílů a včera [6. listopadu 1944] ústy svého velkého maršála znovu slavnostně potvrdil, že si přeje samostatnosti a nezávislosti jiných národů a států*“.²³

Vyjádřeno expresivně až obrovskou roli sehrála Benešova vláda v otázce Polska, které z historicky pochopitelných důvodů apriorně odmítalo jakékoli spojení se Sovětským svazem. Tím se zhoršily i vztahy obou londýnských exilových vlád. Důležitým mezníkem se stalo vytvoření prosovětsky orientované polské vlády v Lublinu v čele se socialistou Edwardem Osóbkou-Morawskim. Beneš a Fierlingerova vláda byli nakonec donuceni oficiálně uznat tento nový kabinet, k čemuž došlo 30. ledna 1945. Kvůli notné dávce tlaku ze strany SSSR lze tento akt řadit mezi první vměšování Kremlu do československé zahraniční politiky, a to ještě před ukončením války v Evropě.²⁴

Z pochopitelných důvodů je zřejmé, že pro Sovětský svaz bylo stěžejní, aby se Rudá armáda stala „osvoboditelkou“ zemí jeho sféry vlivu. Důležitost osvobození Československa Sověty si uvědomoval i komunistický exil v čele s Klementem Gottwaldem. Obávaje se Benešovy touhy po takřka absolutní moci v obnoveném státě, připravovali si českoslovenští komunisté plán k převzetí moci.

21 STALIN, Josif Vissarionovič, *O veliké vlastenecké válce Sovětského svazu*, Praha 1945, s. 22.

22 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 110.

23 MASARYK, *Volá Londýn*, s. 292.

24 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 113.

Rozšířené sympatie k Sovětskému svazu, navíc umocněné pocitem slovanského bratrství, historickou zkušeností z první světové války, a vygradované samotným osvobozením vlasti, znamenaly pro Gottwaldovy komunisty živnou půdu pro postupné uchopení moci.²⁵

Již v dubnu 1944 vstoupily jednotky Rudé armády na území předmnichovského Československa (tj. do Karpat) a následující měsíc, tedy 8. května, došlo v Londýně k podepsání další československo-sovětské smlouvy. Tato dohoda potvrzovala a upřesňovala proces předávání jednotlivých osvobozených částí zástupci exilové vlády. Následně byl jmenován sociální demokrat František Němec do funkce vládního delegáta pro osvobozená území, jenž měl od východních částí země obnovit státní administrativu. Mezitím se na území Slovenska chystalo povstání, které předpokládalo vojenskou pomoc Rudé armády i západních spojenců. Západ však pomohl pouze sporadickými leteckými dodávkami zbraní a munice z Itálie, zatímco sovětské vojsko s osvobozovacími akcemi takticky vyčkalo až do potlačení povstání místními silami. Tehdy Beneš poprvé vycítil, že si velmoci „rozdělily“ Evropu.²⁶

Po osvobození východní části Československa se Beneš a členové vlády vydali na zpáteční cestu z prozatímního exilu do obnovované vlasti. Jejich „kroky“ vedly přes Moskvu, kde 29. března 1945²⁷ *de facto* podepsali návrh verze vládního programu, který je znám jako Košický vládní program,²⁸ přijatý 1. dubna a *de iure* podepsaný 5. dubna téhož roku v Košicích. Samotný program byl stanoven jako takřka „revoluční“, jako začátek nové země vybudované po letech útlaku. Podobná slova je nutné chápat z kontextu poválečné doby, avšak i rodící se komunistická propaganda zde hrála důležitou roli. Směřování k socialismu lze sledovat již v předmluvě předsedy vlády vydaného vládního programu Zdeňka Fierlingera: *„Mluvíme-li o programu vlády naší národní [sic] fronty Čechů a Slováků, která se předjala úkolu znovuvybudování našeho státu v duchu skutečně lidové demokracie, představujeme si daleko více než pouhý dílčí vládní program časově omezený... Je programem skutečně národním, neboť sleduje prospěch všech pracujících vrstev*

25 KALVODA, s. 195.

26 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 110–111.

27 Toho dne byl zároveň jmenován do úřadu ministra zahraničních věcí Jan Masaryk.

28 https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/revoluce/HavlickovaPetra.pdf. 8. 12. 2016.

*měst i venkova a ... odmítá dřívější nesprávné představy o nutném vzájemném boji a soutěži mezi zemědělci a průmyslovými dělníky.*²⁹ V rámci tohoto dokumentu rovněž došlo k podpisu znárodnovacích dekretů prezidenta Beneše v říjnu 1945, kdy byl znárodněn velký a potravinářský průmysl, banky a pojišťovny (filmový průmysl již v srpnu tého roku).

Tento program podepsaný v Moskvě ovšem rovněž znamenal definitivní konec Benešově myšlenky teorie mostu. Již dříve byla slova Jana Masaryka objasňující tuto ideu v britském časopise *The Illustrated* a v amerických novinách *Nation* Sověty zesměšněna. Podpisem smlouvy, jež navazovala na tu z prosince 1943, se definitivně stvrdilo primární spojení se Sovětským svazem. Jan Masaryk dokonce s pokorou přijal kritiku (mimo jiné i ze strany Klementa Gottwalda) a dle vlastních slov přiznal, že „*nejvyšší spolupráce zahraničněpolitická se Sověty musí se státi naším nezměnitelným základním kamenem pro budoucnost*“.³⁰

Z mezinárodního hlediska se ovšem jednalo o pochopitelné kroky ze strany Moskvy. V únoru 1945 se totiž představitelé protihitlerovské koalice na Jaltské konferenci dohodli o vymezení sfér vlivu jednotlivých velmocí. Dle některých historiků nelze tvrdit, že již došlo k rozdělení Evropy; k tomu docházelo až po skončení války na kontinentě, kdy svět mířil k tzv. studené válce. Rozdělení Evropy tedy nebyl problém Jaltské dohody jako takové, nýbrž rozdílné interpretace obecných principů a pojmů demokracie či suverenity států ze strany Sovětského svazu. Navíc Rooseveltův primární zájem spočíval v situaci na Dálném Východě a osud střední a jihovýchodní Evropy pro něho představoval pouze okrajovější záležitost. Franklin Roosevelt usiloval hlavně o zapojení Sovětského svazu do války proti Japonsku, a to i za cenu ústupků. Tato vstřícná politika ovšem skončila prezidentovým skolem,³¹ neboť nástupce Harry S. Truman plánoval nastolit podstatně tvrdší kurz. Hrozbu sovětských expanzivních tendencí si uvědomoval Winston Churchill. Byl si ovšem vědom i skutečnosti, že v oblastech již obsazených Rudou armádou reálně nelze situaci zvrátit, a proto usiloval o zajištění alespoň co

29 KRÁLÍK, J. a kol., *Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků v obrazech*, Praha 1945.

30 KAPLAN, Karel, *První poválečná vláda. Komentované dokumenty*, Praha 1992, s. 109–113. Shodně s SMETANA, Vít, *Stavba a bourání „mostu mezi Východem a Západem“*, Praha 2015, s. 49.

31 Franklin Roosevelt zemřel 12. dubna 1945.

největší části Rakouska a zabránit tak Rudé armádě dalšímu postupu na západ.³²

Stalin si na Jaltě dále prosadil, aby v zemích osvobozených Rudou armádou vznikly vlády s přátelskými styky se Sovětským svazem. Na tomto trval především v nově vzniklém Polsku, přičemž zároveň docílil posunutí jeho hranic na západ. Stalin definitivně dospěl k názoru, že mu západní spojenci nechali volnou ruku v jeho „sféře vlivu“.³³

Pro Stalina se otevřela možnost postupné sovětizace osvobozených území. Z hlediska kontextu doby je zřejmé, že československou veřejnost nemohlo být těžké přesvědčit o výhodách spojenectví se Sovětským svazem. Na rozdíl od Polska Československo nikdy v dějinách nezažilo útlak ze strany Ruska. Naopak tyto země spojovala slovanská sounáležitost oproti zklamání ze spojenectví se západními mocnostmi, jenž vyvrcholilo „obětováním“ Československa na Mnichovské konferenci. Pocit slovanského „bratrství“ se nejvíce projevil během první světové války, kdy Rusko jako první země povolilo vznik československých legií na jejím území. Vzhledem ke skutečnosti, že legionáři měli podstatný vliv na vznik Československa jako samostatného státu, bylo Rusko chápáno do jisté míry jako jeho spolutvůrce. Dalšími důvody k růstu důvěry se stalo celoevropsky rozšířené levicové smýšlení jako kontrast k fašismu, ale i zklamání z neúčinné reakce demokratických vlád na počátku konfliktu. Stalinovi se navíc podařilo stát se osvoboditelem od nenáviděného německého jha, přičemž populisticky prohlašoval nutnost svobody a suverenity jednotlivých států střední a jihovýchodní Evropy. Přesto ale Benešova inklinace do náruče Sovětů již v první polovině světové války zcela jasně vykresluje jeho nespornou a velmi důležitou úlohu v dalším směřování československé zahraniční i domácí politické scény.

---

32 KOTYK, Václav, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, Praha 2009, s. 16–17; APPLEBAUMOVÁ, Anne, *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944–1956*, Praha, Plzeň 2014, s. 48.

33 PROKŠ, s. 27.

Poválečná obnova Ministerstva zahraničních věcí a jeho činnost

Schválený Košický vládní program, doprovázený několika prezidentskými dekrety,³⁴ se obsahově velice lišil od prohlášení při vzniku samostatného Československa. Otevřeně deklaroval výjimečnou roli Sovětského svazu v československé zahraniční politice, vznik národních výborů po vzoru sovětů, vytvoření lidové politiky bez buržoazie,³⁵ ale i potrestání válečných zločinců a kolaborantů včetně vyhnání Němců a Maďarů z vlasti. Socialistická rétorika podtrhovala nejen toto spojení, ale i všeobecný trend levicového smýšlení společnosti napříč evropskými státy. *„Naše republika nebyla ještě nikdy tak silná, díky spojení se Sovětským svazem – jako dnes. ... Žádný útočník nemůže zmařit bezprostřední pomoc Sovětského svazu. Po prvé [sic] budeme mít – především díky podpoře Sovětského svazu a také ostatních západních Spojenců – republiku bez Němců a doufejme i bez Maďarů. Po prvé [sic] máme v Evropě vedle sebe pokrokové demokratické slovanské národy, které tvoří nerozbornou hradbu proti fašistickému útočníkovi. ... Lidu našeho státu je jasné, že kdyby musel někdy v budoucnu bojovat za svou svobodu, může to být jen po boku bratrského Sovětského svazu. Proto musíme znovu připomenout slova presidenta [sic] Beneše: 'Vojensky se především opírat o Sovětský svaz.'“³⁶*

Do slovenských Košic dorazila československá delegace 3. dubna 1945 v doprovodu sovětského velvyslance Valeriana Alexandroviče Zorina. Podobný postup zastupování jednotlivých zemí připravovali též západní diplomaté, kteří měli spolu s československými úředníky v Londýně přicestovat nejprve do Rumunska a odtud do Košic. Těsně před odjezdem však museli zůstat v Londýně. Sověti totiž 28. března 1945 poslali zástupcům telegram s informací, že jim nemohou zajistit ani ubytování, ani osobní bezpečnost. Kreml si tak hrubým způsobem pomalu zajišťoval půdu pro upevnění moci v rodícím se Československu.³⁷

34 Tyto dekrety byly později ratifikovány a schváleny zákonem č. 57/1946 Sb.

35 Blíže o ideologických změnách ve vedení státu SKILLING, Harold Gordon, *People's Democracy, the Proletarian Dictatorship and the Czechoslovak Path to Socialism*. In: *The American Slavic and East European Review* 10, 1951, 2, s. 100–116.

36 Z rozhlasového projevu náčelník generálního štábu divizní generál Bh. Boček. Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 3. 3. 1946, II/8, s. 5.

37 FEIERABEND, Ladislav Karel, *Politické vzpomínky III*, Brno 1996, s. 227–228.

Postižené západní mocnosti se s tím pochopitelně snadno nesmířily. Již počátkem dubna americký velvyslanec v Moskvě William Avarrell Harriman a jeho britský kolega Archibald Clark Kerr oznámili sovětskému komisaři zahraničních věcí Vjačeslavovi Michajloviči Molotovovi, že obě vlády trvají na vyslání svých diplomatů na území Československa. Později, konkrétně 28. dubna 1945, opakoval zdejší velvyslanecký rada George Frost Kennan apel na sovětského náměstka komisaře zahraničí Andreje Januarjeviče Vyšinského. Sovětské vedení ignorovalo tyto důrazné žádosti až do 16. května téhož roku, kdy Vyšinskij formuloval britským zástupcům absenci námitek proti transferu diplomatů z Londýna do ČSR. Sovětský svaz tím zřetelně ukázal své jedinečné postavení ve střední Evropě, kde jakékoli kroky podléhaly rozhodnutí Moskvy.³⁸ Britský velvyslanec Philip Nichols se ostatně již 14. března 1945 nechal slyšet, že cílem jeho práce v Československu bude zabránit, aby se ČSR stalo pouze sovětským satelitem, ale aby byl zachován i vliv Západu. Nicholsův plán tak zahrnoval obnovení českého letectva s britskou pomocí, pracovat na obnovení hospodářských vztahů s Brity na úrovni před válkou a v neposlední řadě snažit se vymezit hlavní kulturní pozici, kterou dříve představovala Francie.³⁹

Českoslovenští demokraté vkládali veškeré naděje na zastavení rostoucího sovětského vlivu do postupujících vojsk západních spojenců. Jedním z nejdůležitějších a rozhodujících mezníků nejen v československých dějinách, ale v historii celého lidstva se stal 8. květen 1945, tedy oficiální konec druhé světové války v Evropě podepsáním kapitulace Německa. Vyžádala si nesčetné lidské i materiální oběti a stala se dosud nejkrvavějším konfliktem světa. Její politické a společenské důsledky byly však dalekosáhlejší. Nastala změna v pořadí světových velmocí; zatímco Velká Británie a Francie postupně slábly, Německo s Japonskem se zcela eliminovaly a v Číně propukala občanská válka, projevil se definitivně dualismus demokratických Spojených států amerických a komunistického Sovětského svazu. Došlo tak k vyřazení Evropy jakožto rozhodujícího aktéra světové politiky. Dosud mocné evropské státy navíc přestávaly mít kontrolu nad

---

38 PROKŠ, s. 53.

39 SMETANA, Vít, *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*, Praha 2016, s. 388–389.

svými koloniemi, což postupně vedlo k vlně dekolonizace.⁴⁰

Právě konec války měl vliv i na vývoj Československa a jeho zahraniční politiky. Osvobozování tohoto státu v srdci Evropy probíhalo ze dvou směrů; americké jednotky generála George Smitha Pattona postupovaly od západu, zatímco Rudá armáda pod velením Ivana Stěpanoviče Koněva z východu. Klíčový bod k zajištění země představovalo hlavní město Praha, což v praxi znamenalo, že by její osvoboditelé měli rozhodující podíl vlivu na poválečném směřování politiky Československa. To si uvědomoval i Churchill, když na konci dubna 1945 psal Trumanovi: „*Sotva lze pochybovat o tom, že osvobození Prahy a co největšího území západního Československa Vašimi jednotkami bude velice důležité pro poválečnou situaci v Československu a velice to ovlivní situaci v sousedních zemích.*“⁴¹

Z československé exilové vlády v Londýně zůstal pouze ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka, aby zajistil zdárné ukončení její činnosti. Své kroky však nemohl konzultovat s Benešem, neboť byl bedlivě střežen Sověty. Navíc Moskva i přes svůj slib neumožnila rozhlasové spojení Londýna s vládou, a tak byl Ripka mnohdy donucen činit pouze vlastní rozhodnutí. Na přelomu dubna a května 1945 tak několikrát apeloval na západní spojence, aby při osvobozování postupovali dále na Prahu. Dva dny po vypuknutí pražského povstání, tedy 7. května, měli českoslovenští letci Royal Air Force splnit rozkaz k odletu do Prahy. Celá operace však byla náhle po nátlaku Světského svazu zrušena, a to v okamžiku, kdy posádky již seděly v letadlech. Vzhledem k Ripkově aktivitě přiměla Moskva československou vládu, aby do Londýna oznámila, že vyjednávat s velením spojenců může pouze ministr zahraničních věcí. I přesto, že byl Jan Masaryk v té době na konferenci v San Franciscu, a tedy i mimo dění ve střední Evropě, také se několikrát snažil přesvědčit americké diplomaty o nutnosti postupu na Prahu. Marnost těchto úsilí lze vysledovat v předchozí dohodě o vzájemném postupu velitele spojeneckých vojsk generála Dwighta Davida Eisenhowera se Stalinem a jeho šéfem generálního štábu Alexejem Innokent'jevem Antonovem. Dohodnutá

---

40 PAVLÍČEK, Jaromír, *Československé dějiny a evropská politika ve 20. století. Vybrané kapitoly z českých a slovenských dějin 1900–1989*, Opava 2008, s. 59–60.

41 CHURCHILL, Winston S., *Triumph and Tragedy*, Boston 1953, s. 506. Shodně s KALVODA, s. 218.

demarkační čára se na rozdíl od plánu z jaltské konference posunula na linii Kraslice – Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice. I přes Eisenhowerovu nabídku postupu amerických vojsk dále na západ od Vltavy, učiněnou již 4. května, odmítl Antonov s vysvětlením, že by mohlo dojít k nechtěnému promíchání obou vojsk.⁴²

Pro Stalina představovalo osvobození strategicky výhodně situovaného Československa naprosto stěžejní úkol. Skutečnost, že americká vojska se na demarkační linii skutečně zastavila, a Rudá armáda tak osvobodila většinu území včetně Prahy, znamenala důležitý bod pro komunistickou propagandu během utváření znovuzrozeného státu. Prezident Beneš se navíc o samotném pražském povstání dozvěděl pouze z rozhlasu a byl přesvědčen, že ještě 6. května osvobodí Prahu Američané.⁴³ Poměrně tvrdé boje tedy trvaly o několik dní déle kvůli mezinárodní politice na nejvyšší úrovni. V tento moment však ještě mohlo dojít k určitému zvratu. Jan Masaryk totiž nevyužil příležitosti, aby na půdě Společnosti národů přednesl dramatické vyjádření o hrdinném povstání Čechoslováků, kteří volají spojenecké armády o pomoc. Takový impuls by jistě ovlivnil veřejné mínění i samotné americké špičky k dalšímu postupu.⁴⁴ Přestože se však díky osvobození většiny území Rudou armádou dostali českoslovenští komunisté do bezesporu nejvýhodnějšího postavení, sovětzace by v té době zatím nemohla proběhnout zcela bez problémů.⁴⁵

Ovšem i samotné krátkodobé setrvání obou spojeneckých vojsk na československém území představovalo řadu konfliktních situací. Maršál Koněv sice prohlásil přítomnost sovětských vojsk za přátelskou a nikoli okupační, ovšem zároveň sovětské vedení i českoslovenští komunisté usilovali o co nejrychlejší odchod Američanů. Své žádosti zdůvodňovali často tím, že vedení amerických jednotek nadržuje Němcům. Západní velitelé ve skutečnosti neznali složitost národnostních problémů v Československu,⁴⁶ a tak během odsunu Němcům často

---

42 PROKŠ, s. 54–56, 59–60.

43 DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje 1935–1948*, Praha 2008, s. 521.

44 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 393.

45 KALVODA, s. 223.

46 Během své přítomnosti však americká armáda poskytla svůj vozový park pro žňové práce a darovala necelých 1000 nákladních aut a pohonné hmoty vládě ČSR. Vojáci se zapojili do stavby mostů či komunikací, rovněž díky dobrému zásobování mohli dát do zdravotnictví léčiva, nejvíce penicilin.

umožňovali odvézt si část majetku, čímž zároveň neuznávali činnost vznikajících lidových národních výborů.⁴⁷ Navíc žádali i prezidenta republiky o navýšení denních přidělů potravin pro zajaté Němce, a to dle stanovení amerických úřadů o minimálním počtu příjmu kalorií za den. Vzhledem k radikálně protiněmeckým náladám ve společnosti mohli i tyto argumenty komunisté použít ve svůj prospěch.⁴⁸

Vojska obou velmocí setrvala na území Československa do konce listopadu 1945. Jejich odchod však na politickém poli nebyl zdaleka snadnou záležitostí. Vojska sovětské armády se totiž měla stahovat ze země již v létě, ovšem ještě 25. srpna zpravoval Jan Masaryk amerického velvyslance v Praze Laurence Adolfa Steinhardta o přítomnosti zhruba 300 000 vojáků Rudé armády. V souvislosti s tímto sdělením zároveň žádal, aby rovněž americké jednotky z politických důvodů nadále na západě Čech zůstaly. Později i sám Beneš důvěrně žádal Steinhardta, aby odchod Američanů proběhl až současně se sovětským. Prezident dokonce tajně navrhl, aby se Truman dohodl přímo se Stalinem, k čemuž po určitém váhání skutečně došlo. Stalin pak souhlasil s koordinovaným odchodem obou vojsk, dekorovaných řadou nejvyšších státních vyznamenání, k 1. prosinci 1945.⁴⁹ Takový závěr neznamenal samozřejmost, neboť v ostatních státech osvobozená sovětská vojska nadále setrvala.⁵⁰

Zcela v rozporu s obavami demokratických politiků se v tisku komunisté vyjadřovali těmito a podobnými výroky: „*Při oslavě 28. výročí trvání Sovětské svazu musí být u každého Čecha a Slováka převládajícím pocitem – vděčnost. ... Každý projev nevděčnosti vůči Sovětskému svazu je proto nezbytně třeba odsoudit. ... Někteří lidé si patrně neuvědomují, že upadají znovu do osudné psychologie Mnichova a kapitulantsky podávají prst němcům [sic], když projevuji náchylnost k odklonu od Sovětského svazu a když ožívují skrytě nebo docela již otevřeně nepřátelskou předpojatost vůči slovanské východní velmoci.*“⁵¹

PECKA, Jindřich, *Na demarkační čáře. Americká armáda v Čechách v roce 1945*, Praha 1995, s. 65.

47 PROKŠ, s. 80–81.

48 E. N. Harmon, Major General U.S. Army o zvýšení výživových kalorií přidělu pro internované Němce, Praha, 22. 6. 1945, Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), Kancelář prezidenta republiky (dále KPR) 1919–1947, karton (dále KT) 280.

49 Ovšem i samotný odchod způsoboval řadu dopravních potíží. Memorandum ministerstva zahraničních věcí sovětskému velvyslanectví, Praha, 2. 7. 1945, Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), SSSR 1945–1959, KT 7.

50 DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 538–539.

51 Úvodní řeč ministra informací Václava Kopeckého. Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 7.

Osvobozené a obnovené Československo zahájilo velmi záhy diplomatická jednání a kontinuálně tak mohlo Ministerstvo zahraničních věcí (MZV) navázat na exilovou zahraniční politiku. V poválečné éře byl tento středoevropský stát poměrně pozitivně vnímán, což lze do značné míry přisoudit i schopnostem ministra zahraničních věcí Jana Masaryka.⁵² Dle jeho blízkého spolupracovníka dr. Viktora Fischla se Masaryk stal vyhledávanou součástí mezinárodních jednání a v mnoha případech se mu otevírala možnost významných funkcí během diplomatických konferencí.⁵³ Například již v létě 1945 úspěšně předsedal londýnské konferenci Správy Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA), přestože sám ji označil za „galimatyáš“.⁵⁴

Obnova činnosti Černínského paláce probíhala za nepřítomnosti Jana Masaryka, jenž z Moskvy odletěl do San Franciska na zakládající konferenci Organizace spojených národů. Ministerstvo zahraničních věcí tak formálně řídil premiér (do jara 1946 jím byl Zdeněk Fierlinger), jeho správa však po dobu absence ministra spadala pod státního tajemníka Vladimíra Clementise. Na obnově této instituce se podílela i řada diplomatů z domácího odboje, například Arnošt Heidrich či Jan Jína.⁵⁵ Na rozdíl od meziválečné éry však v úřadě vznikla tzv. závodní rada dle modelu průmyslových podniků. Ta mimo jiné zkoumala dřívější postoje a chování úředníků za období Protektorátu. Navíc došlo k rapidnímu nárůstu mladých, komunistických úředníků především ze Slovenska, z nichž nejdůležitějším byl právě Clementis. Do únorového převratu 1948 se také nepodařilo obnovit list *Zahraníční politika* ani jiný časopis vydávaný ministerstvem. Této příležitosti využili komunisté a od roku 1947 začali vydávat *de facto* jediné periodikum zabývající se mezinárodními vztahy s názvem *Světové rozhledy*.⁵⁶

Úředníci londýnského exilového ministerstva se postupně vraceli na své posty v Černínském paláci. Z počátku ještě mohli udržovat telegrafické spojení se

---

11. 1945, I/18.

52 Jan Masaryk byl jmenován do úřadu 29. března 1945 v Moskvě.

53 KRÁTKÝ, Karel, *Jan Masaryk a svobodné Československo ve svobodné Evropě*. In: ORT, Alexandr (ed.), *Jan Masaryk a československá zahraniční politika*, Praha 1991, s. 35.

54 Záznam p. ministra, Praha, 26. 8. 1945, AMVZ, Generální sekretariát – A-Kabinet, 1945–1948, KT 94.

55 Jan Jína ovšem záhy odešel do kanceláře prezidenta republiky. Arnošt Heidrich stál později v čele generálního sekretariátu, čímž demokraticky vyrovnával Clementisův krajně levicový vliv na ministerstvo. Blíže DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 121–122.

56 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 119–120, 123.

svými zahraničními zástupci. Zlomovým momentem se pak stal 8. červen 1945, kdy z podnětu státního tajemníka mělo dojít k odvolání veškerých úředníků, kteří v zahraničí zastupovali exilovou vládu.⁵⁷ Plánovaná personální obměna však znamenala potíže a v poválečných měsících se obsadilo z významnějších velvyslaneckých postů pouze to moskevské Jiřím Horákem a jeho převážně komunistickými spolupracovníky. V mnoha případech se obměna protáhla do příštího roku, přičemž v Paříži k ní dokonce do komunistického převratu vůbec nedošlo (jako titulář zde působil Jindřich Nosek).⁵⁸

Nepřítomnost ministra zahraničních věcí při obnovování jeho instituce byla podmíněna důležitější událostí zakládající *Konference Spojených národů o mezinárodním uspořádání* v San Francisku. Již během války se rodila potřeba vybudovat mezinárodní organizace a opatření proti fašismu, aby se mohlo zabránit případným dalším konfliktům. V polovině dubna 1945 tak Jan Masaryk odletěl do San Franciska jako jeden z 51 zástupců⁵⁹ jednotlivých spojeneckých států na popud svolání čtyř velmocí (USA, SSSR, Velké Británie a Číny). Již 1. ledna 1942 byla podepsána Deklarace spojených národů v boji proti státům Osy 26 signatáři včetně exilové československé vlády. Na podzim 1944 došlo k ustanovení Charty světové organizace mezi velmocemi v Dumbarton Oaks ve Washingtonu, kterou doplnila dohoda z Jalty o procesu hlasování v Radě bezpečnosti mezi Rooseveltem, Churchillem a Stalinem. Přizvané menší státy se mohly vyjádřit k otázce uspořádání světa i k samotnému návrhu Charty, avšak základní principy neměly být zpochybněny. Jan Masaryk, řka, že „*každá delegace, která má co říci, by mohla a měla hrát čestnou a důstojnou úlohu*“,⁶⁰ využil této příležitosti a předložil šestilistový dokument s názvem *Připomínky československé vlády k návrhům z Dumbarton Oaks*. Text vyzdvihoval úlohu mezinárodního práva a předkládal návrhy upřesňující pravomoci Rady bezpečnosti během pokojného řešení sporů i myšlenku rozšíření Mezinárodního soudního dvora.⁶¹

57 Clementisův telegram, Praha, 19. 6. 1945, AMVZ, Teritoriální odbory (TO) 1945, KT 2892.

58 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 125.

59 Nejprve jich bylo 46; zástupci Běloruska, Ukrajiny, Argentiny a Dánska dorazili později, stejně jako zástupci Polska.

60 Projev československého ministra zahraničních věcí Jana Masaryka na ustavujícím zasedání OSN 26. 6. 1945. In: VESELÝ, Zdeněk (ed.), *Československá zahraniční politika 1945–1989. Dokumenty*, Praha, 2001, s. 39.

61 PĚCHOTA, Vratislav, *Jan Masaryk a OSN*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), Jan

Na rozdíl od meziválečné Společnosti národů vkládal Jan Masaryk do nově vznikající organizace velké naděje. Podobně jako mnoho dalších státníků věřil, že se OSN poučí z chyb její předchůdkyně a dosáhne tak skutečně efektivního prostředku udržování světového míru. To však mohlo fungovat pouze za předpokladu, že velmoci spolu budou schopny komunikovat a spolupracovat. Masarykova vize spočívala v postupném sjednocení Evropy i v rámci východu a západu. Přesto se již během své krátké návštěvy Moskvy v dubnu 1945 (před cestou do USA) hořce přesvědčil o značném vlivu Kremlu na poválečný vývoj v zemích střední a východní Evropy.⁶²

O míře sovětského dopadu se Masaryk přesvědčil ještě tentýž měsíc v San Francisku. Molotov na něj naléhal, aby jakožto zástupce Československa doporučil přizvat lublinskou komunistickou odnož polské vlády, kterou však západní státy neuznávaly. Jan Masaryk s rozhodnutím váhal, a proto Molotov zesílil tlak skrze svého tlumočnicka V. N. Pavlova. Hlavní argument představovala smlouva se Sovětským svazem z prosince 1943, jež v pojetí Moskvy vyžadovala podporu její zahraniční politiky. I přes osobní otřes z tohoto nátlaku však Masaryk ustoupil a návrh na pozvání polské komunistické vlády podal spolu se zástupcem Jugoslávie.⁶³ Zároveň však prohlásil: „*Reprezentuji rozlohou malou zemi, umístěnou v srdci Evropy. Má země podepsala před rokem a půl smlouvu se Sovětským svazem. Hodláme spolupracovat s naším velkým východním spojencem loajálně a z celého srdce a současně udržovat naše dlouhodobé a plodné vztahy se západními demokraciemi.*“⁶⁴

Konference v San Francisku se zúčastnilo zhruba 3500 státníků a jejich poradců, přičemž se Jan Masaryk díky své předchozí činnosti a řečnickým schopnostem zařadil mezi nejuznávanější diplomaty. Díky tomu byl povolán na post jednoho ze 14 členů výkonného výboru a patřil mezi přední osobnosti celé konference.⁶⁵ Dokonce se o Janu Masarykovi uvažovalo též jako o kandidátu na funkci generálního tajemníka OSN. Nakonec se jím stal norský ministr zahraničních

---

Masaryk. Diplomát, státník, humanista, Praha 1996, s. 111.

62 Tamtéž, s. 112.

63 KOTYK, Václav, *Jan Masaryk. Diplomát krizových let*, Praha 1993, s. 61–62.

64 SEIFERT, Antonín, *Jan Masaryk a Spojené národy*. In: ORT, Alexandr (ed.), *Jan Masaryk a československá zahraniční politika*, Praha 1991, s. 64–65.

65 PĚCHOTA, s. 113.

věcí Trygve Lie, na kterémžto rozhodnutí neslo nemalou roli právě pozvání komunistické větve polské vlády.⁶⁶ Britský ministr zahraničí Anthony Eden o něm dokonce v dubnu 1945 telegrafoval do Londýna: „*Chudák Masaryk je tu deprimovaným vězněm Rusů.*“⁶⁷

Zakládající Charta OSN byla přijata 26. června 1945, ovšem podepsána nejdůležitějšími zástupci až 24. října téhož roku.⁶⁸ Mezitím se zástupci USA, SSSR a Velké Británie opět sešli na konferenci v Postupimi, a to mezi 17. červencem a 2. srpnem 1945. Nejdůležitějším bodem společného dialogu se stala budoucnost poraženého Německa a jeho hranic, především s Polskem. Stalin spolu s nově zvoleným britským premiérem Clementem Atleem a Harry S. Trumanem schválil i tzv. odsun německé menšiny v Polsku, Československu a Maďarsku. I přes narůstající spory mezi oběma velmocenskými „obry“ se obě země naposledy dokázaly shodnout. To způsobila především potřeba Američanů spojit síly s Rudou armádou a s pomocí ústupků co nejrychleji ukončit stále trvající válku s Japonskem.⁶⁹ Rostoucí role Kremlu se tak ukazovala i na československých plátcích: „*A je to opětovně jednoznačný a zásadní postoj SSSR, vyvěrající z nové podstaty socialistické země, který bude i v budoucnu zárukou důsledné obhajoby míru.*“⁷⁰

Transfer německého obyvatelstva podle XII. článku závěrečného protokolu znamenal možnost států odsunout postiženou menšinu, ovšem doslova „spořádaným a humánním způsobem“. Tato formulka měla důležitý význam, neboť v Československu již bezprostředně od konce války probíhal nekoordinovaný, tzv. divoký odsun Němců, který se neobešel bez řady násilných případů. Přesto se Stalin ještě v létě 1945 úsměvně podivoval nad pozdržením odsunů, řka, „*že kdo se dnes řídí plány?*“⁷¹ Jan Masaryk tedy 24. října 1945 předal kontrolní komisi plán na vysídlení 2,5 milionu Němců, což bylo přijato. Schválený organizovaný odsun do

---

66 KOPAL, Vladimír, *Jan Masaryk. První prezident Světové federace sdružení pro Spojené národy*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), *Jan Masaryk. Diplomata, státník, humanista*, Praha 1996, s. 25–26.

67 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 389.

68 Součástí dokumentu bylo též zřízení Mezinárodního soudního dvoru.

69 PROKŠ, s. 32.

70 Svět Sovětů, 10. 8. 1945, VIII/8, s. 2.

71 Vyslanec Hejret u příležitosti odevzdání auta závodu Tatra Stalinovi, Praha, 31. 8. 1945, AMZV, Generální sekretariát – Kabinet, Archiv osobní taj. Clementise, KT 65.

sovětského a amerického pásma⁷² byl pak zahájen v lednu 1946 a trval necelý rok, tedy do října. Podle dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 33/1945 Sb. prezidenta Beneše byli Němci (s výjimkou antifašistů) nejprve zbaveni majetku a občanství. Celkově se odsun z ČSR týkal 2 800 000 lidí včetně zhruba 660 000 osob, jež utekly před rokem 1946.⁷³ Z uvedeného počtu se jen malý zlomek týkal území Slovenska, odkud se Němci stahovali již před koncem války. V následujících letech 1947 a 1948 se realizoval ještě tzv. dodatečný odsun, při němž se slučovaly německé rodiny.⁷⁴

Postoj veřejnosti k odsunům byl bezpochyby vřelý. Přestože se jedná o kontroverzní téma československých dějin, je nezbytné zohlednit jejich současnost plnou nikoli bezdůvodné zášti k německé části obyvatelstva.⁷⁵ Navíc se ukázalo, že „*menšiny, které samy sebe považují a jsou považovány za část jiného národa než toho, na jehož teritoriu žijí – představují vážný zdroj třenic a konfliktů mezi národy*“.⁷⁶ K tomu přispívaly i prohlášení vládních představitelů, například Prokopa Drtiny ze 17. května 1945: „*Musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zarazit a zaváhat.*“⁷⁷ I Edvard Beneš si již v londýnském exilu definitivně uvědomil nemožnost klidného soužití Čechů s Němci v rámci národnostního státu, což mnohokrát veřejně vyslovil: „*Odsun bylo opatření, které vyplynulo z těžkých našich zklamání a ze zlých našich zkušeností. Po dlouhá léta jsme se usilovně snažili o čestné vyrovnání s našimi bývalými německými spoluobčany. Byli jsme ochotni jít až do krajnosti ve snaze získat je pro klidný, demokratický život ve společném domově. ... V přepadení našeho národa v roce 1939 a v následujících letech nejhroznějšího útisku hráli tito lidé [Němci] úlohu nejvýznamnější. Nešlo snad jen o provinění několika jednotlivců. Šlo o zradu organizovanou [sic], o zradu kolektivní.*“⁷⁸

72 Podle kontrolní komise mělo do sovětského okupačního pásma přijít 750 000 československých Němců, do amerického pak 1 750 000. In: CHURANĚ, Milan, *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*, Praha 2001 s. 80.

73 KAPLAN, Karel, *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1990, s. 153.

74 ZBOŘIL, František, *Československá a česká zahraniční politika. Minulost a současnost*, Praha 2010, s. 205.

75 Více o problematice odsunů viz ŠKRÁBEK, Josef, *Sudetští Němci o sobě*, Středokluky 2013.

76 Memorandum československé vlády o problému německé menšiny v ČSR z 23. 11. 1944. In: CHURANĚ, s. 100.

77 HEJL, Vilém, *Zpráva o organizovaném násilí*, Praha 1990, s. 12.

78 Projev Edvarda Beneše při dekorování amerických důstojníků, Praha, 16. 12. 1946, AKPR, KPR 1919–1947, KT 280.

V Československu vyvstala „potřeba“ odsunout též maďarskou menšinu, což ovšem nebylo obsahem dohody z Postupimi. Tento aspekt se podařilo vyřešit po řadě diplomatických jednáních v podobě dohody z Budapešti z února 1946 (č. 145/1946 Sb.) o výměně obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem. Podle úmluvy podepsané zastupujícím Clementisem a maďarským ministrem zahraničních věcí Jánosem Gyöngyösim došlo k výměně Maďarů ze Slovenska za Slováky, kteří žili v Maďarsku. Podobný návrh představila československá vláda již v červenci 1945 velvyslancům USA, SSSR a Velké Británie v Praze.⁷⁹ Na území Slovenska mohli zůstat Maďaři s alespoň jedním slovenským rodičem a celkem tedy odešlo přibližně 90 000 Maďarů výměnou za 72 000 Slováků.⁸⁰

Další významnou složkou mezivládních jednání se stala otázka úprav hranic poválečného Československa. Tento problém řešil již Beneš se Stalinem během moskevských jednání v roce 1943, přičemž získal souhlas ke korekcím hranic dle rozhodnutí mírové konference. Postupně tedy vznikaly různé návrhy na podobu Československa především na úkor Německa. Kancelář prezidenta republiky přijímala nesčetně petic jednotlivých Okresních národních výborů na úpravu hranic s Německem ve prospěch Československa, často s hlavičkou Sdružení za spravedlivé hranice ČSR „Teď nebo nikdy“: *„U vědomí historické důležitosti oprávněného celostátního požadavku přirozených státních hranic žádáme, aby při jednání o definitivní úpravě hranic ČSR bylo zástupcem ... znovu tlumočeno, že pro budoucnost státu pokládáme za naprosto nutné, aby státní hranice mezi ČSR a poraženým útočnickým Německem byly upraveny již jednou provždy tak, aby nejvyšší pohraniční hory i s částmi odvrácených svahů tvořily státní hranice ČSR.“*⁸¹ Jedním z nejvýraznějších stoupenců co největších územních požadavků byl Václav Kopecký, jenž dokonce obviňoval členy vlády z přílišné skromnosti. Nakonec vláda 20. června 1945 předala představitelům čtyř velmocí memorandum s nároky na připojení Kladska, Hlubčicka a Ratibořska. Jednalo se tedy o nejširší z možných návrhů.⁸²

---

79 CHURANĚ, s. 109.

80 ZBOŘIL, s. 206.

81 Okresní národní výbor Sušice vládě republiky československé, Praha, 14. 11. 1947, AKPR, KPR 1919–1947, Hranice ČSR, KT 274.

82 KAPLAN, Karel, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s. 17.

Benešův postoj k tomuto memorandu byl jednoznačně odmítavý. Dle jeho názoru šlo o příliš velké požadavky, které nešlo dobře obhájit před veřejným míněním v Evropě. Příkladem za všechny se stal nárok na polské Těšínsko, který se vysvětloval obrovským počtem odsunutých Němců z Polska.⁸³ Navíc by připojení větších území znamenalo značné finanční zatížení republiky a spíše by se mělo soustředit na osídlení pohraničních oblastí. Varoval pragmaticky, „*aby v horečce vítězství nedošlo k nepředloženým požadavkům*“.⁸⁴ Na jednání v Moskvě s představiteli polské vlády pak československá delegace schválila „*jednomyslné a pevné stanovisko v tom, že nějaká otázka hraniční úpravy na Těšínsku pro Československo neexistuje*“.⁸⁵

Nakonec bylo Československo obnoveno v hranicích před Mnichovem s rozdílem ztráty Podkarpatské Rusi. Ta byla předána Sovětskému svazu jako součást Ukrajiny (odtud změna názvu na Zakarpatská Ukrajina) podepsáním smlouvy z 29. června 1945 s možnou reemigrací tzv. Volyňských Čechů do Československa od roku 1947. Československo tam znovu získalo společnou část hranic se Sovětským svazem, což prezident Beneš připouštěl již dlouho před koncem války,⁸⁶ „*aby národy Československé republiky a Svazu sovětských socialistických republik žily ve věčném upřímném přátelství a aby jim ve vzájemné úzké spolupráci byla zajištěna šťastná budoucnost*“.⁸⁷ O den později pak náčelník týlu Rudé armády generál Armii Chrulov zakázal vojákům jakýkoli vývoz trofejí či válečné kořisti z Československa.⁸⁸

Jak již bylo výše zmiňováno, ústupky Československa Moskvě nebyly neobvyklé. Ministr zahraničních věcí tuto skutečnost objasňoval v rozhovoru s americkým diplomatem Williamem Averellem Harrimanem tak, že podle Benešovy dohody se ČSR zavázalo podřídit svou zahraniční politiku rozhodnutím Moskvy. Výměnu za to měla představovat garance nevměšování do vnitřních záležitostí v republice. Není rovněž bez zajímavosti, že takováto interpretace

---

83 Referát Zdena Peyereka k těšínské otázce, Brno, 1. 12. 1945, AKPR, KPR 1919–1947, Hranice ČSR, KT 274.

84 KAPLAN, Karel (ed.), *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání*, Brno 1997, s. 66–67.

85 Tamtéž, s. 80–91.

86 VESELÝ, *Československá zahraniční politika 1945–1989*, s. 41–42.

87 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 75.

88 Tamtéž, s. 78.

smlouvy se Sovětským svazem se již radikálně lišila od prohlášení z roku 1944, že se jedná zejména o bezpečnostní alianci.⁸⁹

Mezitím se po konferenci v San Francisku očekával návrat Jana Masaryka, oblíbeného u československé veřejnosti především pro původ svého jména a srozumitelný, lidový slovník. On však s příjezdem nespěchal a otálel až do začátku srpna, neboť se právem obával třenic s komunistickým „triumvirátem“, to jest s Klementem Gottwaldem, Rudolfem Slánským a Václavem Kopeckým. Takové jednání mu vyčítali zdejší demokraté i americký velvyslanec Laurence Steinhardt, který však sám přijel do Prahy déle než půl roku po svém jmenování do úřadu a cestou jej zdržela řada soukromých záležitostí.⁹⁰ Za doby Masarykovy nepřítomnosti tak komunisté postupně obsazovali posty na ministerstvu, ačkoli jej oficiálně neovládali.⁹¹ I po Masarykově návratu tak řadu důležitých otázek a ceremonií spoluurčoval státní tajemník Clementis. Nutno ovšem poznamenat, že takové počínání bylo možné především díky ministrově nechuti věnovat se byrokratické činnosti.⁹² Pozice Beneše a celého Československa „záležela do značné míry na stupni podpory, kterou byly západní mocnosti ochotny investovat do věci československé demokracie. A protože tato podpora byla skromná, byly československé bašty neobyčejně napadnutelné, ne-li přímo neudržitelné“.⁹³ Otevřela se tak další etapa bourání nikdy nevystavěného „mostu“ mezi Východem a Západem“.

---

89 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 390.

90 Navíc se po svém příjezdu velvyslanec zabýval více záležitostem osobnějšího rázu – nižšími náklady na reprezentaci, dle jeho názoru nevyhovujícím Schönbornským palácem apod.

91 LUKEŠ, Igor, *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*, Praha 2014, s. 114–115; HRDINOVÁ, Lenka, *Československá mise amerického velvyslance Laurence A. Steinhardta*. In: *Historický obzor* 28, 2017, 1/2, s. 39.

92 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 121.

93 ULMAN, Walter, *Prezident Beneš mezi Východem a Západem 1943–1948*. In: *Historie a vojenství* 39, 1990, 6, s. 118.

Rok 1946 v mezinárodním měřítku

Druhá polovina 40. let se jako poválečná doba nesla v duchu radostného budování svobodné republiky. Takřka denně se na titulních stranách novin objevovaly fotografie šťastných dětí jako symbolu bezstarostnosti. Především pak ve *Světě v obrazech*, týdeníku ministerstva informací, v jehož čele stál Václav Kopecký, se hojně rozebíraly kroky politiky Sovětů, a to v poněkud větší míře než Američanů. Komunisté zde nešetřili chválou a optimismem: „*Náš lid, který zdárně zahájil budování nového státu, zajistí též – a o tom se bude rozhodovat v nastávajících volbách – aby republika šla dále a ještě pevněji cestou, kterou jí ukázala naše národní a demokratická revoluce, aby k prvnímu roku se řadily další ještě úspěšnější roky budování a rozkvětu republiky – šťastné domoviny všech pracujících občanů.*“⁹⁴ Řadovému občanu tato líbivá slova jistě zněla jako „balzám“ po letech útlaku a strádání. Mezinárodní politika ovšem zdaleka tak optimistický pohled nepřinášela.

Již na začátku roku 1946 označil bývalý britský premiér Winston Churchill v americkém Fultonu rozdělení Evropy mezi Štětínem a Terstem tzv. železnou oponou, což lze chápat též jako symbolický počátek studené války.⁹⁵ Jednalo se rovněž o reakci na Stalinův projev z února 1946, kdy poprvé od konce války ideologicky kritizoval kapitalistické zřízení a deklaroval nutnost zvýšení produkce oceli, aby Sovětský svaz mohl hájit své hranice. Dle mnoha dedukcí se tak nepřímo přiznal k budoucí přípravě války se Západem.⁹⁶ Postupný růst vlivu obou velmocí v různých částech kontinentu mělo za následek „rozdělení“ západní a východní Evropy, ačkoli nejde o ani demograficky, ani historicky správné označení. Toto prozatím nesovětské území, ovšem ovládané komunisty, zahrnovalo Polsko, Maďarsko, Československo, východní Německo, Rumunsko, Bulharsko, Albánii a Jugoslávii. Přestože se jmenované státy označovaly za jakýsi „blok“, nikdy

94 Klement Gottwald pro Svět v obrazech. Svět v obrazech, Týdeník ministerstva informací, 5. 5. 1946, II/17, s. 5.

95 Jako další mezník počátku studené války lze považovat i tajnou Clifford-Elseyovu zprávu ze září 1946 s názvem „Americké vztahy se Sovětským svazem“, která jednostranně uvedla příklady porušení předchozích dohod ze strany Kremle.

96 EICHLER, Jan, *Mezinárodní kontext Marshallova plánu*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.) *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 41.

neměly moc společného.⁹⁷ Naprosto se vyplnila Hitlerova slova z dubna 1945: „*Po porážce Říše ... zůstanou ve světě pouze dvě velmoci, které se dokážou vzájemně postavit jedna druhé – Spojené státy a sovětské Rusko. Historické a zeměpisné zákony tyto dvě mocnosti donutí k vzájemnému měření sil buď na vojenském poli, anebo ve sféře ekonomiky a ideologie.*“⁹⁸

V této době tedy logicky ještě více vzrostla potřeba po udržení co možná nejširšího podílu vlivu ve jmenovaných státech, nejvíce však právě v případě Československa, neboť představovalo jakýsi západní okraj „rozdělené“ Evropy.⁹⁹ Podle americké diplomacie bylo ČSR obrazně řečeno „lakmusovým papírkem“, jenž se již několikrát zbarvil do oranžova až dočervena, například nátlakem během uznání polské lublinské vlády. Poté se však opět vracel k neutrálnějším barvám či hodnotám, a tak se Československo zdálo být stále otevřené možnostem západní strategie.¹⁰⁰

Přesto již někteří významní západní představitelé viděli nereálnost zvrácení situace a nálad v Československu ve svůj prospěch. Britský zpravodajský důstojník Harold Benjamin Perkins to dokonce vyjádřil v dopise z 21. května 1945 slovy: „*Češi nyní vcelku otevřeně hovoří o své nelibosti a znechucení zapříčinených osvobozením z Východu, ale nemyslím si, že bychom si měli být jen na chvíli namlouvat, že v tomto směru cokoli podniknou. Stejná psychologie, která jim bránila v tom provádět akce proti bošům,¹⁰¹ nastoupí znovu a výsledkem bude ochablé podvolení se.*“¹⁰²

S postupy zahraniční politiky Československa nicméně až do léta 1947 vláda Národní fronty více méně souhlasila. Demokraté stále chápali Sovětský svaz jako nutného garanta obrany proti Německu a komunisté většinou nenamítali proti hospodářské pomoci ze Západu. Jan Masaryk tak mohl – i díky nižší koncentraci komunistů na jeho úřadě a zachování přímého Benešova vlivu – stále spatřovat stavěné „pilíře“ onoho pověstného „mostu“.¹⁰³

97 APPLEBAUMOVÁ, s. 23.

98 SIMMS, Brendan, *Zápas o evropskou nadvládu. Od pádu Cařihradu po současnost*, Praha 2015, s. 451.

99 Je proto důležité kriticky hledět na často přejímaný „jaltský mýtus“. Blíže SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 418–419.

100 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 388.

101 Hanlivá přezdívka pro Němce.

102 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 410.

103 DEJMEK, *Diplomacie Československa*, s. 127.

V roce 1946 již v zemích postižených válkou fungovala mezinárodní hospodářská pomoc UNRRA. Rovněž Československo získávalo a obstarávalo dodávky a „bez této účinné pomoci by země válkou a nepřítelem zpustošené, se nemohly zotaviti... Československo, oceňujíc velkou pomoc UNRRA, vidí v UNRRA současně také praktické uskutečnění a provedení velké myšlenky mezinárodní spolupráce a solidarity na poli hospodářském“.¹⁰⁴ Míra ekonomické pomoci dosahovala značných rozměrů, například přibližný odhad výtěžků této akce za rok 1946 činil 13 miliard korun československých.¹⁰⁵ Přesto bylo nutné vyjednat v rámci opětovného rozvoje hospodářských styků se Spojenými státy ještě poskytnutí úvěru. Tato problematika rozdělovala československou vládu, neboť někteří komunisté prosazovali obrat nejen politické, ale i hospodářské spolupráce na Východ.

Velvyslanec Steinhardt již 26. července 1945 požádal československou vládu o zrušení národní správy nad americkou firmou Vacuum Oil Company v Kolíně. Clementis jej však odmítl s vysvětlením, že jde o prozatímní oprávnění v rámci obnovy země podle Benešova dekretu o národní správě. Navíc ke konci tohoto roku se ministerstvo vnitra (ovládané komunisty) vyjádřilo, že jmenovaná společnost sbírala informace o hospodářské situaci ve střední Evropě. Komunisté se tedy obávali možného využití společnosti ke zpravodajské činnosti a jistému hospodářskému nátlaku. Kromě výše amerického úvěru se jednalo o obchodní smlouvě a rovněž požadavku USA o náhradu za znárodněný americký majetek.¹⁰⁶ V říjnu 1945 totiž došlo k podpisu dekretu, jenž znárodnil klíčový průmysl (včetně potravinářského), banky a pojišťovny, přičemž v mnoha těchto podnicích byl investován americký kapitál.¹⁰⁷ Dle vysvětlení v tisku „náš [československý] občanský zákon z r. 1811 stojící na půdě individuálního vlastnictví, přejímá z myšlenek francouzské revoluce zásadu vlastnictví korektního, t. j. respektujícího veřejný zájem. Neloyálnost [sic] vlastníka k celku postihuje v § 365 ustanovením, podle něhož musí člen státu za přiměřené odškodnění odstoupiti i úplné vlastnictví věci, žádá-li toho obecné dobro... Znárodnění... je podmíněno voláním celého

104 Konečná zpráva o průběhu zasedání Rady UNRRA v Ženevě, Praha, 22. 8. 1946, AKPR, KPR 1919–1947, KT 278.

105 Rozdělení výtěžku z akce UNRRA – návrh vládního usnesení, Praha, 20. 11. 1946, AKPR, KPR 1919–1947, KT 278.

106 PROKŠ, s. 107–109, 113.

107 Blíže o této problematice LHOTA, Václav, *Znárodnění v Československu 1945–1948*, Praha 1987.

*národa. ... V něm se obráží hospodářské i společenské myšlení doby“.*¹⁰⁸

Vzhledem k plánovaným parlamentním volbám v Československu, prvním po skončení války, napsal Steinhardt řediteli Vacuum Oil Company Haroldu Sheetsovi, že v případě umírněného výsledku v neprospěch komunistů může otevřít diskuzi o náhradách za zestátněný majetek USA.¹⁰⁹ Výše majetku amerických firem se přitom pohybovala okolo 148 milionů dolarů podle informací ministra financí USA. Podle stanoveného oficiálního kurzu dolaru a československé koruny 1:50 z doby měnové reformy z listopadu 1945 se tak jednalo o přibližně 7 miliard 400 milionů korun.¹¹⁰ Jistě stojí za zmínku dekret prezidenta republiky vydaný již 2. června 1945, kterým Československo věnovalo některé nemovitosti v Karlových Varech Sovětskému svazu jako projev díky.¹¹¹ Rovněž československá vláda uznala válečnou kořist Rudé armády zabaveného majetku slovenských bank, neboť potvrdila, že se jednalo o bývalé německé banky a na ně se vztahoval dekret o konfiskaci majetku zrádců a kolaborantů.¹¹²

Nečekané vítězství komunistů v květnových volbách (viz níže) však situaci závratně změnilo. Kvůli znárodněnému majetku se napětí mezi státy promítlo i do jednání o obchodní smlouvě v září 1946. Rovněž výše amerického úvěru doznala změn. V červenci 1946 Československo získalo 20 milionů dolarů úvěru na nákup bavlny a 2 miliony na nákup tabáku. Následovat měl po parlamentních volbách v ČSR úvěr ve výši 50 milionů dolarů od *Export-Import Bank* a další na nákup válečných přebytků, které byly však později zastaveny.¹¹³ Steinhardt se navíc stejně jako státní tajemník USA James Byrnes domníval, že další půjčky by díky zlepšující se hospodářské situaci naopak působily kontraproduktivně: „*Pokud poskytneme Československu příliš velkou pomoc či příliš velké úvěry, potom tato země nebude nucena k exportu na Západ a rychle spadne zcela pod sovětskou nadvládu.*“¹¹⁴

Vztahy mezi oběma zeměmi zhoršil i incident amerického vojenského komanda z února 1946. Konkrétně 10. toho měsíce překročila skupina amerických

108 Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 31. 10. 1945, I/17.

109 KAPLAN, Karel, *Pět kapitol o Únoru*, Brno 1997, s. 24.

110 PROKŠ, s. 111.

111 Dekret prezidenta republiky ze dne 2. června 1945, Praha, 5. 6. 1945, AKPR, KPR 1919 – 1947, KT 279.

112 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 97–99.

113 ZBOŘIL, s. 208.

114 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 422.

vojáků československé hranice s vysvětlením, že chtějí odevzdat německé válečné zločince orgánům ČSR. To však byla pouze záminka a ve skutečnosti vykopali v lese u Štěchovic (ve středočeském kraji na západ od Prahy) několik beden tajného nacistického archivu, které poté předali do Německa. Československá vláda se o nález „pokladu“ dozvěděla a žádala vrchní velení americké armády v Německu o jeho vrácení.¹¹⁵ V březnu 1946 tedy došlo k předání beden, ovšem s jinými dokumenty. Jednalo se o archiv ministerstva K. H. Franka, Sicherheitsdienstu a část osobního archivu Emila Háchy, ale tyto dokumenty převezli sami Němci ještě v květnu 1945 do americké vojenské zóny přes Rokycany, Plzeň a Klatovy.¹¹⁶

Obchodní styky se pochopitelně vyjednávaly i se Sovětským svazem, s výslednou úmluvou v září 1945.¹¹⁷ Později byla schválena též dohoda o vzájemných dodávkách zboží, o jejichž druhu a rozsahu se měli zástupci obou vlád vždy domluvit pro jednotlivá období.¹¹⁸ Ministr průmyslu Bohumil Laušman během své návštěvy Moskvy jednal spíše o praktických záležitostech během převozu dodávek. Dovolil si upozornit i na zastavenou dodávku uhlí do Československa či poukázal na neuspokojující kvalitu železné rudy.¹¹⁹

Nejdůležitější celospolečenskou událostí s hlubokým dopadem na vnitropolitický vývoj i s mezinárodním dopadem však představovaly první poválečné volby do Ústavodárného shromáždění Československé republiky konané v neděli 26. května. Vzhledem k ujednáním z Košic stáli na listině jen kandidáti Národní fronty, tedy čtyř stran v českých zemích a čtyř na Slovensku, přičemž komunisté v Česku drtivě zvítězili. Ve Světě v obrazech se objevilo: „*Lid Československa se vyjádřil při volbách pro energické hájení míru a proti všem imperialistickým plánům monopolních kapitalistů... Volby 26. května jsou velkým příspěvkem Československa ke znovubudování Evropy i světa na základě lidové demokracie a spravedlnosti.*“¹²⁰ Všeobecná tendence volby levicových stran lze vyčíslit: takřka 70 % obyvatel Československa se svobodně rozhodlo pro formu

---

115 Na konci února se kvůli této otázce sešli prezident republiky se Steinhardtem a Masarykem v Lánech. Záznam ze dne 25. února 1946, Praha, 25. 2. 1946, AKPR, KPR 1919–1947, KT 274.

116 ZBOŘIL, s. 208.

117 Dohoda ČSR-SSSR o vzájemných dodávkách zboží. In: KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 124–125.

118 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 209.

119 Obchodní styky mezi SSSR a ČSR – závody, Moskva, 4. 1. 1946, AMZV, SSSR 1945–1959, KT 11.

120 Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 2. 6. 1946, II/21, s. 2.

socialismu v podobě komunistů, sociálních demokratů či národních socialistů.¹²¹

Značný vliv na toto vítězství komunistů nesl nepochybně i odklad konání voleb z původně plánovaného podzimu 1945. Díky cílené propagandě jejich pozice posílila a do čela první zvolené vlády byl jmenován Klement Gottwald, který v létě 1946 vytýčil směr zahraniční politiky v prozatím pluralitním duchu na Východ i Západ: „*Stěžejním úkolem naší zahraniční politiky zůstává i nadále upevňování naší bezpečnosti. Fakt, že se Sovětský svaz stal naším sousedem ... nejen velmi účinně podporuje naši bezpečnost, ale umožňuje nám též, ba přímo nám přikazuje, aby se vedle našeho upřímného politického a vojenského spojení s ním a vedle našich už tradičních a stále se prohlubujících vzájemných styků kulturních věnovalo více úsilí též programovému rozšíření našich styků hospodářských. Vláda bude dále rozvíjet a prohlubovat politické, hospodářské a kulturní styky s Velkou Británií a se Spojenými státy, které v obou světových válkách poskytovaly velkou a cennou podporu našemu osvobozovacímu boji, dále s Francií... jakož i s ostatními demokratickými národy světa.*“¹²²

V zahraničí celý proces voleb nejvíce kritizoval novinář *The New York Times* John McCormack známý svou protisovětskou rétorikou. V tomtéž listě pak uveřejnila kritický sloupek i novinářka Anne O'Hare McCormicková, na nějž zareagoval český historik a diplomat Vlastimil Kybal mimo jiné slovy, že vláda Národní fronty bude i nadále pokračovat v koalici, „*jelikož jednoduše chce dokončit sociální a národní obnovu nové republiky a ukázat se před mírovou konferencí jako jednotná a progresivní země, kde jsou práce a řízení země v harmonii a kde je národní touhou postoupit v konstruktivní práci a žít v míru uvnitř i vně svých hranic*“.¹²³

Především média USA se o celý proces zajímala, neboť pro tuto zemi představovaly svobodné volby jeden z hlavních indikátorů rodící se poválečné demokracie. Pro jejich příslib ze strany Sovětů byli Američané i Britové ochotni činit dalekosáhlé ústupky (například v otázce Polska na jaltské konferenci), neboť věřili ve schopnost této instituce zamezit komunistickému vlivu uvnitř postižených

---

121 BROWN, Archie, *Vzestup a pád komunismu*, Brno 2011, s. 199.

122 Ze záznamu vystoupení předsedy vlády K. Gottwalda. In: KAPLAN, ČSR a SSSR, s. 240.

123 Czech Elections Discussed, Praha, 15. 6. 1946, AKPR, KPR 1919–1947, KT 280.

států. Tato strategie ovšem nevyšla, neboť v případě Polska nedodržel Sovětský svaz svůj slib, v Maďarsku došlo ke změnám ve prospěch komunistů i přes jejich porážku ve volbách a v Československu občané podpořili krajně levicový směr politiky přímo. Legitimnost výsledků voleb v ČSR byla nesporná, což potvrdil i Steinhardt, který nicméně zhodnotil i nového ministerského předsedu jako politika řady kvalit a povolanějšího muže než byl jeho předchůdce Fierlinger. Doslova se vyjádřil: „*soukromě Vám mohu říci, že Klement Gottwald je muž pevné ruky a jsem přesvědčen, že jeho vláda to smýšlí [sic] se zájmy čsl. lidu dobře.*“¹²⁴ Přestože nedošlo k žádnému zastrahování komunisty ani ke změně konečných dat, omezený počet kandidátů znamenal větší zisk hlasů voličů jiných politických stran, nejvíce bývalých agrárníků.¹²⁵

Již 25. března 1946 přijaly jednotlivé strany Národní fronty několik striktních podmínek vedení předvolební kampaně. Především od žádné z nich nesměla zaznít kritika Košického vládního programu či prezidentských dekretů a už vůbec ne spojenectví se Sovětským svazem, což se rovnalo vlastizradě. Akceptovaly se pouze strany Národní fronty bez opozice, přičemž politickou zodpovědnost měly nést všechny společně. Strany se dále nesměly prezentovat negativně, z čehož profitovala KSČ vzhledem k jejím málo kvalifikovaným členům s často pochybnou minulostí.¹²⁶

Otázka demokracie a svobody tisku se může ze současného hlediska také jevit jako poněkud problematická. Zmiňovaný plátek *Svět v obrazech*, přinášející často i mezinárodní informace, se netajil přízviskem „týdeník ministerstva informací“, v jehož čele stál komunista Václav Kopecký. Prosovětská rétorika tak obratně podtrhovala citlivě vybíraná témata článků, většinou o statečných hrdinech Rudé armády či jejích obětech. Je však důležité upozornit i na incident s článkem „*Hlas Německa o Rusku*“, otištěný v magazínu Lidové strany *Ozvěny*. V něm bez komentáře redakce vyšly výroky Němců o ruské politice, což na nejvyšší vládní úrovni řešil dokonce velvyslanec Zorin s Masarykem. Redakci zmíněného týdeníku byla nakonec dána úřední výstraha a Jan Masaryk se s pokorou omlouval:

---

124 Návštěva velvyslance Steinhardta v Německu, Praha, 9. 8. 1946, AMZV, USA 1945–1959, KT 1.

125 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 421, 425, 428.

126 KALVODA, s. 227.

„Vyslovuji své politování nad tím, že v tiskovém orgánu, vycházejícím na půdě československé, bylo uveřejněno něco, co vzbudilo nelibost u Představitele Svazu sovětských socialistických republik a mohlo vzbudit dojem, že se tu vyjadřuje něco, co by bylo v naprostém rozporu se smýšlením a citěním všeho československého lidu.“¹²⁷ Oproti tomu se v komunistickém i sociálnědemokratickém tisku často objevovaly útoky a pomluvy na úkor Spojených států.¹²⁸

S blížící se mírovou konferencí v Paříži rostla v nově vzniklé OSN mimo jiné potřeba rozvinout zájem mezi široké vrstvy obyvatel ve všech zemích, v nichž měla vznikat národní sdružení zastánců Spojených národů. Co možná největší počet takových uskupení měl pak vytvořit jakousi nevládní organizaci a skrze ní komunikovat s Hospodářskou a sociální radou OSN. Vzhledem k rychlému zakládání jednotlivých sdružení se v červnu 1946 svolala do Paříže komise, jež založila Světovou federaci sdružení pro Spojené národy (zkratka WFUNA – World Federation of United Nations Associations). Pozdější první generální tajemník této federace John A. F. Ennals požádal Jana Masaryka, aby nastoupil na post prezidenta WFUNA a 1. srpna 1946 byl v Lucembursku jako nejvhodnější kandidát jednomyslně zvolen.¹²⁹

Slavnostního zahájení Pařížské mírové konference 2. srpna 1946 se aktivně zúčastnil i československý ministr zahraničí. Ve svém emotivním projevu se vyjádřil, že „*všichni chceme mír, všichni potřebujeme mír, všichni skutečně musíme mít mír, jinak nechci tuto větu dokončit. Hloupí a velmi ničemní lidé, hovořící obratně o příští válce, dělají špatnou službu svým nenarozeným vnoučatům. Představte si dlouhý, dokonce permanentní mír – nebylo by to kouzelné*“¹³⁰

Československo si na konferenci přineslo požadavky týkající se Maďarska (viz 2. kapitola) i Německa. Nejspornější vládní debaty v otázce zisku Těšínska na úkor poválečného Německa, ale ve skutečnosti též Polska, vyřešil Sovětský svaz, který zorganizoval vzájemnou dohodu obou států: „*Sovětská vláda má za to, že vzdor některým rozporům mezi Polskem a Československem o územních otázkách,*

127 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 337.

128 K dočasnému zastavení této kampaně došlo až po 7. říjnu 1946, kdy Steinhardt informoval Gottwalda o důvodech zastavení americké půjčky. Předseda vlády pak zakázal všem deníkům tisknout protiamerické články. SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 430.

129 Zvolen byl za nepřítomnosti, neboť se účastnil důležitější Pařížské konference. KOPAL, s. 26–27.

130 Projev Jana Masaryka, Praha, 2. 8. 1946, AMZV, Generální sekretariát 1945–1954, KT 87.

bylo by velmi důležité učiniti všechny kroky k zlepšení polsko-československých vztahů.“¹³¹ Dohoda představovala pro Kreml důležitou záležitost, jelikož nevyřešené spory o hranice mohly ohrozit polské nároky na větší část západních hranic s Německem. Nesporně to také opět posilovalo pozici Sovětů. Beneš totiž přímo Stalinovi napsal: „Uznávám však – také vzhledem k tomu, že v otázce těšínské náš lid polským neoprávněným požadavkům, jejichž splnění by mimo jiné bylo i potvrzením polského postupu za Mnichova, ustoupiti nemůže – že naše vzájemné jednání uvázlo na ten čas na mrtvém bodě... Poněvadž si vláda naše i já sám dohody s Polskem upřímně přeji a nevylučuji, že by to mohla býti cesta, která by k ní snad vedla, nestavěl bych se proti takovému jednání za podmínek, jež jsou obsaženy ve Vašem sdělení.“¹³² Těšínsko tak zůstalo rozděleno mezi oběma státy.¹³³

Ve dnech 20.–25. července 1946 probíhala jednání československé delegace v Moskvě, na nichž předseda vlády Gottwald prezentoval požadavky na mírovou konferenci. Moskva totiž vyžadovala konzultovat jakýkoli krok československé diplomacie a odmítala neschválená samostatná počínání. To se projevilo Stalinovou značnou nevolí počátkem roku na shromáždění OSN v Londýně, kde Jan Masaryk pouze deklaroval, že uran z ČSR nebude nikdy zneužit jako strategická zbraň.¹³⁴ Sdělené nároky se týkaly zejména otázky transferu maďarského obyvatelstva, s čímž Kreml souhlasil. Kromě otázek spojených s ukončením války v rámci smluv o vojenské spolupráci se na setkání probíraly i hospodářské záležitosti. Sovětský svaz tak bez náhrady postoupil chemické Stalinovy závody v Mostě Československu, přestože se na ně vztahovala dohoda o válečné kořisti německého majetku. Stalin navíc uznal československý kapitál i za hranicemi země, tedy bez ohledu na národnost jejich majitelů.¹³⁵ Na druhou stranu se však Československo dle dohody mělo vzdát nároků, „které mu snad vznikly v důsledku toho, že kořistní

---

131 Dopis chargé d'affaires M. Bodrova předsedovi vlády K. Gottwaldovi. In: KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 261.

132 Odpověď prezidenta E. Beneše J. V. Stalinovi na jeho telegram. In: KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 262–263.

133 K definitivnímu uklidnění situace však došlo až následujícího roku podepsáním smlouvy o vzájemném přátelství a pomoci mezi Polskem a ČSR. Kvůli přetrvávajícím polským požadavkům sjednotit veškeré polské území však napětí trvalo až do roku 1958, kdy byla podepsána smlouva o státních hranicích. Blíže FRIEDL, Jiří, *Rozpačité spojenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008.

134 Sověti se snažili dohlížet i na některé vnitřní záležitosti, například povolili českým finančníkům vstup do depozitů Národní banky až v dubnu 1946. DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 585.

135 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 260.

*právo bylo v některých případech sovětskou armádou překročeno“.*¹³⁶

Pařížská mírová konference se konala mezi 29. červencem a 15. říjnem 1946 za přítomnosti 21 evropských států. Cílem této mezinárodní schůze Rady ministrů zahraničních věcí bylo projednat návrhy na sérii mírových smluv s těmi státy, které za války bojovaly na straně Hitlerova Německa. Na této konferenci ještě nedošlo k jejich podpisům, neboť návrhy se posuzovaly ještě téhož roku na zasedání v New Yorku. Opět do Paříže se delegace svolaly na počátku roku 1947, přičemž 10. února došlo k definitivnímu podepsání mírových smluv s platností od 5. září.¹³⁷ Celý proces komplikovala především otázka poválečného Německa a jeho uspořádání.

Zástupci Československa nijak nezpochybňovali primární spojení se Sovětským svazem, což se projevilo na konferenci v Paříži i ve vztazích se Spojenými státy. Dne 15. srpna dokonce hlasitě plesali při slovech kritiky Andreje Vyšinského¹³⁸ na téma amerického „dolarového imperialismu“ nebo touze USA hospodářsky si podmanit Evropu (doslova „zotročit“). Českoslovenští diplomaté podpořili SSSR v této protiamerické rétorice a včetně demokratů stáli za Sověty vedeným „slovanským“ blokem, čímž si zneprátelili západní spojence a definitivně si odepřeli přístup k americkým úvěrům. Například pražská delegace podpořila bulharské nároky na řeckou východní Thrákii. Bulharsko přitom toto území roku 1941 díky německé agresi anektovalo, takže prosazením jeho nároků šli Čechoslováci proti vlastním požadavkům anulace všech územních zisků pod německou záštitou.¹³⁹

Vzájemné vztahy Prahy s Washingtonem se nadále zhoršovaly. Kromě zmíněného přerušení úvěru nebylo od září 1946 možné nakoupit další americké válečné přebytky. Toto nařízení bylo zapříčeno dalším prodejem zboží do Rumunska, s čímž Spojené státy nesouhlasily nejen z ekonomických, ale ani z politických důvodů. Postup americké diplomacie tak s podpůrným přispětím komunistů opět oslaboval pozice československých demokratů. Další problematickou záležitostí představoval znárodněný americký kapitál, jehož návrh

---

136 Odpověď ministra zahraničních věcí ministru průmyslu, Praha, 17. 12. 1946, AMZV, SSSR 1945–1959, KT 7.

137 EMMERT, František, *Československo ve válečném stavu*. In: Historický obzor 28, 2017, 3/4, s. 79.

138 Náměstek komisaře zahraničních věcí Sovětského svazu.

139 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 429; DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 585–586.

na vyrovnání spolu s verzí obchodně-politické smlouvy vláda v listopadu 1946 skrze Steinhardta předala. Ještě v prosinci Steinhardt nešetřil optimistickými slovy, neboť se domníval, že díky taktice odpírání půjček se Československo do tří let stane součástí Západu.¹⁴⁰ Avšak americká strana označila náhradu za nedostatečnou a spolu s návrhem na příští smlouvu je odmítla. Dokonce i vždy optimistický Edvard Beneš začal politiku Spojených států kritizovat, řka, „že právě oni ‚v Teheránu‘ fakticky Československo vydali Rusům, ale teď ho kritizují za prosovětskou politiku“.¹⁴¹

Řada mezinárodních i vnitropolitických aspektů ovlivnila postupné ochlazování vztahů hlavních představitelů Československa a USA. Přesto nelze rok 1946 označit za období definitivní rezignace československých demokratů či úplného ústupu Spojených států od tohoto středoevropského „ostrůvku“ na okraji „natažené Stalinovy paže“. Na jaře 1947 totiž vyplula na povrch nová strategie zadržování komunismu skrze plány na hospodářskou pomoc státům postižených nedávno vyhranou druhou světovou válkou.

---

140 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 432.

141 DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 588–589.

Odmítnutí Marshallova plánu

Poválečná Evropa se i v roce 1947 potýkala s náročnými výzvami. Kromě mimořádně složité mezinárodní situace se stále projevovaly hospodářské problémy v mnoha zemích, včetně Velké Británie. Především Spojené státy si uvědomovaly potřebu obnovit evropskou ekonomiku i z hlediska závislosti na vlastní konjunkturu. Navíc poskytovaná finanční „náplast“ poskytovala vhodnou půdu pro zasévání politických ideologií, a mohla tak zásadně změnit dosavadní směřování jednotlivých národů směrem k Východu.

Mezinárodní pomoc zvaná UNRRA¹⁴² rozhodně nebyla nevýznamná. V Československu šlo o 261 milionů dolarů (tedy přibližně 13 miliard tehdejších korun). Z dlouhodobějšího horizontu tak hrubý příjem k 31. březnu 1951, kdy došlo k likvidaci úřadu pro hospodářskou pomoc a obnovu, činil díky stanoveným cenám prodávaného zboží dohromady 18 miliard 113 milionů 691 tisíc Kčs. Tato reálná čísla rozhodně nemohla ignorovat ani Komunistická strana Československa. Její členové se ve vládě výsledky UNRRA chlubili, ovšem prezentovali je jako úspěch budování poválečné lidové demokracie, a to bez větších zmínek o organizaci.¹⁴³

Ministr zahraničních věcí si byl plně vědom významu této organizace: „*Já jsem hluboce vděčen za to, co UNRRA u nás udělala... Neměli jsme od 9. května lepšího přítele než UNRRU – zaplat' Pán Bůh za ni.*“¹⁴⁴ Poskytovala pomoc všem zemím, které nedisponovaly prostředky nutnými k hospodářské obnově. Výběr těchto kandidátů byl zcela apolitický, nebral se ohled na příklon jejich režimů, a proto se pomoc týkala i sovětských republik a satelitů. Ve Spojených státech se však začaly ozývat hlasy hlavně antikomunistů po vytvoření jiného způsobu pomoci na bilaterální úrovni, jež by se týkala i poraženého Německa. Zástupci USA i Velké Británie tak prosadili ukončení akce UNRRA, přestože většina zemí se stavěla proti. Americký zástupce v UNRRA William L. Clayton vysvětlil tento krok tím, že svůj úkol již organizace splnila bezprostřední pomocí po válce. Navíc se země naučily způsobu, jak si další pomoc mezinárodně obstarat samy. Podpory ve sféře

142 Vznikla v roce 1943 v rámci Washingtonské dohody.

143 KRÁTKÝ, Karel, *Marshallův plán. Příspěvek ke vzniku studené války*, Plzeň 2010, s. 105.

144 MASARYK, Jan, *Projevy, články a rozhovory 1945–1948*, Praha 1998, s. 96.

zdravotnictví, sociální péče, pomoci dětem a uprchlíkům se ujala a převzala Hospodářská a sociální rada OSN.¹⁴⁵

Na začátku roku 1947 tedy prezident Harry Truman představil na půdě Kongresu novou vizi zahraniční politiky Spojených států. Šlo o taktiku zadržování komunismu na základě vypracovaných analýz znalce prostředí SSSR a východní Evropy George Frost Kennana. Expanzi této ideologie pod taktovkou Sovětů nelibě sledovali představitelé USA s názorem, že tím Kreml porušuje dohody z Jalty. Vzhledem k sovětizaci a vzniku totalitních režimů v Rumunsku, Bulharsku, Maďarsku a přičlenění Pobaltí pod SSSR rostla míra antikomunistické kampaně ve Spojených státech. Prezident Truman se dokonce nechal slyšet, že „politikou Spojených států musí být podporovat svobodné lidi, kteří se brání pokusu o podrobení ozbrojenými menšinami nebo vnějším nátlakům“.¹⁴⁶ Ovšem ani Sovětský svaz nešetřil ideologicky laděnými projevy zaměřenými především na kritiku Spojených států: „Ve svých šílených plánech světového panství snaží se americký imperialismus všemi silami a prostředky podříditi si především evropské země a jejich kolonie.“¹⁴⁷

Dne 5. června pak na Harvardově univerzitě vystoupil ministr zahraničních věcí USA George Carlett Marshall¹⁴⁸ s nástrojem udržujícím zmíněný trend politiky v Evropě. Tento obecně formulovaný Program obnovy Evropy (ERP, tedy European Recovery Program) představoval výslednici složitých jednání nejvyšších odborníků a jejich dlouhodobých sondáží hospodářské situace na evropském kontinentu. Složitost celého procesu Marshall trefně vyjádřil slovy: „Stav pacientův se zhoršuje, zatímco lékaři se radí.“¹⁴⁹ Nejdůležitější ambicí celého projektu bylo eliminovat vliv komunistické ideologie ze západoevropského prostoru¹⁵⁰ a zajistit si tím nutné obchodní partnery tak, aby nedošlo k podobnému hospodářskému kolapsu jako v poválečných letech 1920–1921.¹⁵¹

145 KRÁTKÝ, *Marshallův plán*, s. 107–109.

146 Tamtéž, s. 287–288.

147 VANĚK, Jan, KRAUS, Jaroslav [přeložili; autor neuveden], *Americký plán porobení Evropy*, Praha 1951, s. 5.

148 V lednu 1947 byl jmenován do úřadu ministra zahraničních věcí.

149 Text rozhlasového projevu G. C. Marshalla, Praha, 30. 4. 1947, AMZV, Zahraniční úřad Washington 1945–1950, KT Rok 1947.

150 I na Západě se komunismus těšil nemalé podpoře, neboť využíval poválečných levicových tendencí a bídy. Nejvíce se uchytil ve Francii a Itálii.

151 TAJOVSKÝ, Ladislav, *Marshallův plán – pokračování Trumanovy doktríny*. In: DEJMEK, Jindřich,

Samotná jednání o přijetí tohoto konceptu hospodářské pomoci se ovšem dočkala dalekosáhlejších důsledků. Projekt hospodářské obnovy měl totiž zprvu zahrnout evropské státy včetně Sovětského svazu. Marshallův plán tak prezentuje předělové období poválečné obnovy a utvoření mezinárodního postavení států po celou dobu studené války. Zcela zásadním a nenávratným způsobem ovlivnil vztahy mezi bývalými spojeneckými mocnostmi, z nichž se na příštích čtyřicet let stali apriorní nepřátelé.

Projekt obnovy Evropy se stal jen logickým vyústěním a konkrétním krokem nové koncepce americké zahraniční politiky, a souvisel tak i s Trumanovou doktrínou z téhož roku. Ta se nicméně týkala přímého zadržování expanze komunismu pouze ve strategických územích Turecka a Řecka, kde už Velká Británie nebyla schopna operovat kvůli vlastním ekonomickým potížím. Sovětský svaz na druhou stranu spatřoval v proklamacích a projevech této politiky hrozbu, že USA i za pomoci monopolního držení atomové zbraně ovládnou „zbytek světa“.¹⁵² Cílem Marshallova plánu však bylo nabídnout pomocnou „ruku“ všem státům „starého kontinentu“, včetně střední i východní Evropy, aby došlo k růstu výroby, posílení národního hospodářství a investic. Samozřejmě byly zmíněné aspekty rovněž v zájmu americké ekonomiky, aby si zajistila nutný odbyt. Ovšem skutečnost, že k návrhu plánu došlo až po zmíněné Trumanově doktríně, donutila Sověty pohlížet na projekt jako na pokračování snah o ekonomické (a později též politické) podmanění celé Evropy.¹⁵³

Spojené státy se domnívaly, že pomoc v Československu umožní jeho konečný odklon od vlivu Sovětského svazu. Československá reprezentace na nabídku pomoci nikoli „*proti žádné zemi ani doktríně, ale proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu*“,¹⁵⁴ jak ji označil sám George Marshall ve svém projevu, reagovala velice kladně, z pochopitelných důvodů obzvláště demokraté. U mnohých z nich totiž stále přetrvávala myšlenka „mostu“ spojení obou variant politické sounáležitosti. Komunisté sice prosazovali potřebu orientovat se na východní trhy,

---

LOUŽEK, Marek (eds.), Marshallův plán. Šedesát let poté, Praha 2007, s. 99.

152 KRÁTKÝ, *Marshallův plán*, s. 219.

153 Ze současného pohledu lze konstatovat, že vytýčených cílů Marshallův plán skutečně dosáhl v zemích, které jej přijaly. EICHLER, s. 50.

154 KRÁTKÝ, *Marshallův plán*, s. 299.

ta však nemohla uspokojit poptávku po modernizaci československého průmyslu i dodávkách některých surovin. Přestože se představitelé ČSR kvůli Marshallově plánu obávali ekonomické obnovy Německa,¹⁵⁵ byli připraveni nabídku široké pomoci přijmout. Toto stanovisko potvrdili na zasedání vlády již 24. června 1947.¹⁵⁶

Zástupci USA během svých příprav dokonce tajně nabídli Československu, že dodají veškeré nutné množství benzínu, jehož byl v té době žalostný nedostatek, ovšem za podmínky, že nedojde k jeho vývozu na východ, především do Sovětského svazu. Navíc američtí diplomaté naznačili opětovné čerpání již zastaveného úvěru ve výši 50 milionů dolarů. Tato jednání měla zůstat v diskrétnosti především z důvodu možného skandálu ze strany Sovětů, kteří by Spojené státy nařkli z pronikání amerického kapitálu do Československa na úkor domácí produkce, především „Stalinových závodů“ v Záluží u Mostu.¹⁵⁷

Velvyslanec Laurence Steinhardt byl nicméně k Marshallově plánu poněkud kritický. Dle jeho názoru nebyla hospodářská situace v Evropě v naprosté většině tak neuspokojivá, jak ji prezentovali politici a novináři. Celý projekt pak považoval za výsledný produkt antikomunistické hysterie spojenou s troufalým vymáháním politiků Evropy. Považoval za krajně neúčelné poskytovat značné množství dodávek až do roku 1951, jak bylo ujednáno. Přestože Steinhardt neměl na start této hospodářské pomoci takřka žádný vliv, stavěl se pro pomoc (s jistým materiálním a časovým omezením) pouze Velké Británii, Francii a Itálii.¹⁵⁸

Velká Británie s Francií pozvaly zástupce SSSR do Paříže na jednání tří ministrů zahraničí o budoucí konferenci týkající se míry hospodářské pomoci v jednotlivých zemích. Vláda Československa proto již 24. června hovořila o možném přijetí návrhu pomoci ze strany USA. Na tomto zasedání předseda vlády Gottwald souhlasil s akceptováním nabídky, i když prozatím předběžně. Dokonce se měla vytvořit komise vedená náměstkem předsedy vlády Zdeňkem Fierlingerem,

---

155 To obecně představovalo problém porozumění mezi jednotlivými státy. Hlavní mocnosti se nedokázaly shodnout na podpisu mírové smlouvy s Německem a především jakou podobu bude tento stát mít (bude-li jednotné či rozdělené a jak). Například SSSR požadoval placení reparací, což kvůli historické zkušenosti odmítaly USA. Míra ekonomické síly poválečného Německa předstarovala rovněž jablko sváru, přestože zcela oslabit Německo jako po první světové válce nebylo žádoucí. Blíže KRÁTKÝ, *Marshallův plán*, s. 227–257.

156 DEJMEK, Jindřich, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 11, 17.

157 PROKŠ, s. 183.

158 SMETANA, *Ani vojna, ani mír*, s. 438.

kteřá měla připravit dokumenty specifikující požadavky Československa. Na půdě ministerstva zahraničí se odsouhlasil termín oznámení kladného stanoviska československé reprezentace nejdůležitějším velvyslancům, a to na 1. července 1947. Participaci na hospodářské pomoci Spojených států pak znovu odhlasovala vláda 4. července, ovšem s dodatkem, že se celá záležitost ještě projedná během plánované návštěvy vládní delegace v Moskvě.¹⁵⁹ Na to ostatně upozornil i Jan Masaryk: „*Nemůže být nikdy diskuse o tom, že bychom se nějakým způsobem exponovali proti Sovětskému svazu; to je základ naší politiky.*“¹⁶⁰

Od konce června 1947 probíhala v Paříži jednání, na nichž se měl vytyčit další vývoj Marshallova plánu. Nejožehavější otázku přitom tvořila pomoc zemím střední a východní Evropy, jejichž účast se řešila v následujícím týdnu mezi 3. a 10. červencem. Problematickou částí se totiž stalo stanovisko, že se státy střední a východní Evropy smí účastnit plánu za podmínky, že upřednostní evropskou integraci před ekonomickou orientací na Sovětský svaz.¹⁶¹ U sovětských špiček se tato možnost jevila nejprve jako průchozí, neboť s ní kalkulovali ještě i po návratu delegace (asi sta osob v čele s Molotovem)¹⁶² do Moskvy. Nicméně s notnou dávkou nedůvěry naznačovali jisté neshody a pochyby o možnosti finální dohody, neboť se obávali o osud malých států pod vlivem zásahů do jejich národního hospodářství. Ještě 2. července opustila sovětská delegace Paříž se závěrem, že Sovětský svaz nabízenou pomoc nepřijme.¹⁶³

V mnoha zemích této části Evropy se vlády jednoznačně přiklonily k participaci na realizaci plánu. Některé země se přímo vyslovily pro přijetí nabízené pomoci, jiné čekaly na vyjádření Kremlu, přičemž Finsko dokonce vyčkávalo na reakci Polska a Československa. Stanovisko SSSR o účasti či neúčasti na Marshallově plánu se přitom nejednou změnilo. Tak například ještě koncem června Molotov vyzval k účasti spřátelených států, ovšem již 5. července rozeslal telegram určený pouze lídrům komunistických stran s oznámením Molotovova

---

159 DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 18–19.

160 MASARYK, *Projevy, články a rozhovory*, s. 253.

161 PROKŠ, s. 183.

162 KRÁTKÝ, Karel, *Jan Masaryk a Marshallův plán*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), *Jan Masaryk. Diplomát, státní, humanista*, Praha 1996, s. 42.

163 Tyto informace o výhradách SSSR k Marshallově plánu uvedl Václav Nosek ve zprávě pro MZV. In: JIČÍN, Rudolf, KAPLAN, Karel a kol. (eds.), *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů. Svazek 1*, Praha 1992, s. 20–21.

odchodu a doporučením, „že by bylo lepší neodmítat účast na této poradě a poslat tam svou delegaci, aby na samotném zasedání ukázala nepřijatelnost anglo-francouzského plánu, nepřipustit jednohlasného přijetí tohoto plánu a potom odejít z porady a vzít s sebou pokud možno nejvíce delegátů ostatních zemí“.¹⁶⁴ Další telegram pak negoval nařízení z 5. července a nařizoval odmítnout účast na Pařížské konferenci.¹⁶⁵

Čelní představitelé vlády Československa se sešli ještě 7. července, kdy opětovně potvrdili účast na jednání v Paříži. Prozatím většina zástupců souhlasila s Masarykovou tezí, že odmítnout pozvání by bylo velkou chybou. Toto stanovisko Jan Masaryk vyjádřil i přesto, že den předtím dostal od sovětského velvyslance Michaila F. Bodrova zprávu, která objasňovala okolnosti odchodu sovětské delegace z Paříže; soukromě však Bodrov dodal, že účast na konferenci není vyloučena, pokud nedojde ke vměšování do vnitřních záležitostí.¹⁶⁶ Komunističtí politici však radili vyčkat na vyjádření Kremlu, přičemž Clementis dokonce mystifikoval informacemi o tom, že zástupci Maďarska, Švédska a Norska již údajně svou účast odmítli (Norsko se Švédskem ve skutečnosti přijaly).¹⁶⁷ Vláda tak souhlasila s projektem hospodářské pomoci, který ale nesměl omezit suverenitu postižených států ani vzájemný mezinárodní obchod. Mezitím se ovšem situace změnila, neboť účast na konferenci odmítla Jugoslávie a po sovětském nátlaku i Polsko, o jehož kladné reakce se československá vláda opírala. Den před odjezdem delegace ČSR do Moskvy, tedy 8. července 1947, se členům komunistické strany dostalo doporučení rovněž se neúčastnit pařížských jednání. Gottwald se však o tomto obratu sovětské strategie ostatním zástupcům československé delegace nezmnínil, a to ani během konání návštěvy 9. a 10. července.¹⁶⁸

Sovětská politika odmítnutí Marshallova plánu pramenila již z předchozích i probíhajících jednání mezi velmocemi, a to především v otázce osudu Německa a Rakouska. Oba rozdělené státy na okupační zóny jednotlivých mocností měly být

---

164 KRÁTKÝ, *Marshallův plán*, s. 317.

165 Tamtéž, s. 316–317.

166 KRÁTKÝ, *Jan Masaryk a Marshallův plán*, s. 43–44.

167 Nicméně je nutné zdůraznit, že některé státy skutečně svou účast jakožto poslušné satelity odmítly na popud Sovětského svazu, například Bulharsko či Rumunsko.

168 DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 20–22; VESELÝ, Zdeněk, *Slovo k historii. Marshallův plán a Československo*, Praha 1987, s. 26.

v brzké budoucnosti sjednoceny. Ani Spojené státy, ani Sovětský svaz však nedokázaly dospět k definitivnímu rozhodnutí, poněvadž to znamenalo *de facto* určit též následný příklon země k Východu či Západu. Sověti se tedy stavěli proti zapojení Německa do Marshallova plánu a navíc kvůli údajnému „právu na reparace“¹⁶⁹ vyvíjeli především v Berlíně napětí a tlak, aby ke sjednocení Německa prozatím nemohlo dojít. Moskva si totiž uvědomovala, že v budoucnu by silné Německo znamenalo mocného soupeře nejen ve střední, ale i východní části Evropy. Kromě toho komunistická ideologie těžila z poklesu hospodářství v Evropě, a udržování jistého napětí se tedy stalo klíčovým momentem k upevňování její moci. Především tyto aspekty vedly k definitivnímu verdiktu neúčasti Sovětského svazu a jeho „vazalů“ na Marshallově plánu.¹⁷⁰

Na jednání do Moskvy přijeli kromě Jana Masaryka a Klementa Gottwalda i ministr spravedlnosti Prokop Drtina (jako zástupce za nemocného Huberta Ripku) a generální sekretář ministerstva zahraničních věcí Arnošt Heidrich.¹⁷¹ Cesta nejvyšších představitelů republiky do centra Sovětského svazu byla naplánována již dříve především kvůli diskuzím o vzájemných hospodářských stycích¹⁷² a připravované spojenecké smlouvě s Francií. Vyřešit otázku podílení se Československa na Marshallově plánu se tedy do programu schůzky dostalo až těsně před její realizací. Předseda vlády ČSR ihned po příletu deklaroval jednoznačné a nesporné spojenectví se Sověty a poté se sám tajně sešel se Stalinem. Skutečnost, že ostatní členy delegace o tomto kroku neinformoval, názorně ukázala mimořádný vliv Stalina na prvního muže mezi československými komunisty. Zároveň takřka okamžitě po zahájení oficiální části rozhovorů (9. července ve 23:00) zarazila Čechoslováky míra Stalinova nátlaku, jemuž nedokázali odporovat.¹⁷³

Stalin s Molotovem a Bodrovem považovali za neakceptovatelné, aby se

---

169 Do Sovětského svazu proudily dodávky německých „reparací“. V první polovině roku 1946 došlo k zástavě těchto výdajů z americké zóny, což vedlo spolu s dalšími aspekty k postupné izolaci sovětské zóny, a toho Kreml využíval.

170 KRÁTKÝ, *Marshallov plán*, s. 330–331; PROKŠ, s. 183–184.

171 Jednání se účastnil též velvyslanec v Moskvě Jiří Horák. Delegace přijela i s doprovodem zaměstnanců ministerstev.

172 Československo již dříve podepsalo obchodní smlouvy s Jugoslávií (27. 2. 1947), Bulharskem (22. 4.) a 4. 7. pětiletou s Polskem.

173 DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 22.

zástupci Československa účastnili konference v Paříži, a to i přes memorandum Edvarda Beneše o nezbytnosti přijetí Marshallova plánu.¹⁷⁴ V té době již Praha představovala poslední nerozhodný ostrůvek, poněvadž ostatní země východního „bloku“ po vzoru Sovětského svazu svou účast odmítly. Sílu svých slov Stalin demonstrativně podtrhl gesty před mapou Evropy, kdy s využitím „germanofobie“ přímo poukazoval na nejistý osud Československa v případě opětovné ekonomické stabilizace a expanze Německa. Vůdce Sovětů navíc prohlásil, že případná účast Československa v Paříži by znamenala jeho spolupráci na cílené politice dostat Sovětský svaz do mezinárodní izolace a „*za této situace [by] byla kvalifikována jako průlom jednotné fronty slovanských států a dotýkala by se velmi zásadně také přátelských vztahů mezi Československem a Sovětským svazem*“.¹⁷⁵ Argumenty o hrozbě další budoucí války vedené Německem a tím spojené otázce pevného partnerství ČSR s Kremlem zanechaly československé politiky zcela paralyzované. Dramatičnost celé situace dosáhla vrcholu kvůli Stalinovu svéráznému vystupování a jeho nesporné autoritě.¹⁷⁶

Sám Klement Gottwald ze strachu po celou dobu schůzky raději většinou mlčel, neboť jej Stalin napomenul, že postup s Moskvou nekonzultoval. Ani demokraté se však neodvážili jít do konfrontace s prvním mužem Kremlu. Jan Masaryk dokonce ujistil o okamžité nápravě československé politiky, přestože došlo k rozporu s jeho nedávným prohlášením: „*Já vítám tento plán, jsem zaň vděčen, ale musí to být plán pro celou Evropu. Jestliže nás Evropany má rozdělit mezi levé a pravé, pak odmítám takový plán. Československo je evropskou zemí, která v Evropě vykonala dobré služby a zaslouží si, aby jí bylo ponecháno dělat své věci svým vlastním způsobem.*“¹⁷⁷ Druhý bod jednání představovala smlouva s Francií, proti níž sice Stalin neprotestoval, ale zároveň se vyjádřil, že by taková dohoda mohla poškodit zájmy Sovětského svazu na jednání o změně jeho smlouvy s Velkou Británií. Československé delegaci bylo jasné, že Francie jinak definovanou smlouvu

---

174 Ve svém memorandu prezident mimo jiné uvedl, že hospodářská pomoc ze Západu tvoří přibližně 60–80 %.

175 VESELÝ, *Slovo k historii*, s. 35.

176 LUKEŠ, s. 233.

177 Reakce na článek v Moskevské Pravdě, Zpravodajství ČTK, Praha, 26. 6. 1947, AMZV, Generální sekretariát – A-Kabinet 1945–1948, KT 40.

nepodepíše, a tak se pohřbil zřejmě poslední pokus o navázání vazeb se Západem.¹⁷⁸

Pouze ministr spravedlnosti Prokop Drtina na jednání vystoupil s do značné míry odvážným argumentem závislosti zahraničních obchodu ČSR na Západu. Současně podotkl, že budoucí odpoutání se od západních mocností by mohlo vyvolat obavy z celkového poklesu československého hospodářství. Aby se ze sovětského diktátu nestala pouze politika „biče“, slíbil Stalin větší podíl obchodních výměn i v oblastech, které nespádaly do kompetence zájmu SSSR. Vzhledem k horkému a suchému létu 1947 uvedl Gottwald potřebu nakoupit až 300 000 tun obilí. Stalin lživě hovořil o dobré úrodě v Sovětském svazu, i když na Ukrajině v té době panoval hladomor, a slíbil dodat (nejen) Československu 200 000 tun pšenice, ječmene a ovsu. Na prosinec pak byla naplánována dalekosáhlá pětiletá obchodní smlouva se SSSR.¹⁷⁹

Výsledky moskevského jednání lze shrnout jako definitivní podlehnutí a ústup nejvyšších představitelů třetí republiky Sovětskému diktátu. Ještě v noci na 11. července zaslali do Prahy telegram s instrukcemi o mimořádné vládní schůzi, na níž mělo dojít k odvolání účasti ČSR na pařížské konferenci. Vše mělo proběhnout urychleně, a to nejdéle do 11. července. Na poledne 10. července byla tedy svolána mimořádná schůze kabinetu¹⁸⁰ a zároveň odeslána zpráva do Sezimova Ústí za prezidentem, aby vyjádřil své stanovisko k dané záležitosti. I přes své předchozí memorandum Beneš apeloval na souhlas s výsledky jednání v Moskvě podle změny názoru Sovětů. Středobod schůze nakonec nepředstavovala otázka vlastního přijetí moskevského rozhodnutí, k čemuž došlo hned v úvodu jednání, nýbrž spíše způsob, jakým nové rozhodnutí sdělit ostatním představitelům Evropy. Na rozdíl od komunistů a Fierlingera totiž členové vlády v čele s jejím místopředsedou Petrem Zenklem požadovali alespoň nepřímou naznačit ovlivnění Sovětským svazem do závěrečného komuniké. Nakonec však bylo rozhodnuto do textu uvést jako příčinu odmítavé stanovisko ostatních zemí střední a východní Evropy:¹⁸¹ „Bylo zjištěno, že pozvání k účasti na této konferenci nevyhověla řada států, zejména všechny státy

178 DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 632–633.

179 O hladomoru na Ukrajině se Západ dozvěděl až ke konci roku 1947. KRÁTKÝ, *Jan Masaryk a Marshallův plán*, s. 50; DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 23, 28.

180 Z počtu 24 členů chybělo osm, přičemž dva z chybějících (ministr výživy Václav Majer a ministr průmysl Bohumil Laušman) se po návratu oteřveně stavěli proti tomuto vládnímu rozhodnutí.

181 DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 23–25.

slovanské a jiné státy střední a východní Evropy. Konference se tedy nezúčastní státy, s nimiž je Československá republika v úzkých hospodářských a politických stycích... Za této situace byla by československá účast vykládána jako akt směřující proti přátelství se Sovětským svazem a ostatními našimi spojenci.“¹⁸²

Nový odmítavý postoj Československa k participaci na Marshallově plánu pochopitelně vzbudil nemalý ohlas. V mnoha amerických periodikách se nepokrytě uváděl příklon Československa k Východu do područí Sovětského svazu se ztrátou nezávislosti. Například *San Francisco Chronicle* uvedl, že se Československo zcela evidentně podřídilo Moskvě, ovšem zdráhavě. Francouzský tisk šel ještě dále, kdy cestu československé delegace do Moskvy přirovnával k cestě Háchy do Berlína v roce 1939 a celou situaci označil „druhým Mnichovem“. Oproti tomu v britských *Daily Mail* a *Times* se objevovaly mylně optimistické prognózy, že obchod Československa se západními státy nebude ohrožen.¹⁸³

V Československém tisku se zprávy o odmítnutí Marshallova plánu lišily v komunistických plátcích, kde se zdůrazňovala snaha USA posílit Německo, a v tisku demokratických politických stran. Jako jakési memento působil krátký článek *Amerických listů* (Časopis Svazu přátel USA) ještě z 20. února 1948. V něm byly uvedeny údaje o dodávkách potravin a zboží, přičemž se vždy zdůraznily částky poskytnuté zemím, které se měly zúčastnit Marshallova plánu.¹⁸⁴ Nejvýstižněji charakterizuje celou záležitost výrok Jana Masaryka na ruzyňském letišti 12. července 1947: „*Odjížděl jsem do Moskvy jako svobodný člověk a vracím se jako Stalinův pacholek.*“¹⁸⁵ V té době již věděl, že samostatná zahraniční politika Československa nenávratně ztroskotala. Dva dny po příletu řekl o rezignaci v Kremlu nemocnému Ripkovi, že „*nic se nedalo dělat. Můžeš si gratulovat, žeš' tam nebyl*“.¹⁸⁶

Na velvyslanectví USA v Praze se však v době usnesení kabinetu (10. července) nenalézal ani jeden z důležitých diplomatů. Steinhardt se svým zástupcem Johnem H. Bruinsem se účastnili honu pořádaného ministerstvem zahraničních věcí.

182 JIČÍN, Rudolf, KAPLAN, Karel a kol., s. 88.

183 MICHÁLEK, Slavomír, *Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 76–77.

184 *Americké listy*, 20. 2. 1948, III/3.

185 PAVLÍČEK, s. 64. Jedná se o jednu z parafrází s nejistou autenticitou.

186 MICHÁLEK, s. 80.

Vzhledem k této skutečnosti sepsali do Washingtonu zprávu pouze nižší zástupci, jejichž listu ve Spojených státech nepřikládali takový význam.¹⁸⁷ Pro později informovaného Steinharta znamenal debakl z Kremle jeho dřívější pesimistický předpoklad pozdějších jednoznačně proruských iniciativ. Českoslovenští komunisté od té doby vystupovali mnohem ostřeji proti ostatním politickým stranám (především Demokratické straně na Slovensku) i proti politice západních mocností.¹⁸⁸ Je však nutné zdůraznit, že už na konci července 1947 se Steinhart vyjadřoval značně umírněněji a s nadějí, že dle jeho názoru Kreml nezasahuje do vnitřních záležitostí ČSR. Označil rovněž za zbrklé a panické jednání některých členů vlády, kteří začali převádět devizové rezervy do zahraničí a zvažovali vytvořit exilovou vládu. A poté i přes naléhavost situace a zcela proti pokynům Washingtonu odjel na měsíc a půl dlouhou dovolenou po Evropě.¹⁸⁹

Americký *chargé d'affaires* doporučil vládě USA, aby vynaložila úsilí k uzavření dohody s Československem na kulturní rovině a zároveň si zachovala umírněný postoj během jednání o platbách Československa za přepravu zboží americkou okupační zónou v Německu. Tyto vstřícné kroky měly na Prahu působit jako známka přetrvávající loajality, a tudíž že jednostranná orientace na Sovětský svaz není apriorně nutná. O budoucích úvěrech a půjčkách se mělo hovořit opatrně, dokud budou pokračovat prosovětské tendence.¹⁹⁰ V případě roztržky Spojených států s jejich východním velmocenským soupeřem, což se v létě 1947 stalo aktuální záležitostí, chyběla československým demokratům v čele v Benešem jakákoli další strategie.¹⁹¹

Akt odmítnutí Marshallova plánu znamenal definitivní konec do značné míry od počátku marné naděje teorie „mostu“ mezi Východem a Západem. V dané situaci žádná „třetí“ cesta nepřipadala v úvahu: Československo se muselo přiklonit buď k Sovětskému svazu, nebo Spojeným státům. Omezení suverenity ČSR ve prospěch Moskvy trefně vystihl Hubert Ripka: *„Přestali jsme být spojenci [ČSR se SSSR]*

187 HRDINOVÁ, s. 43–44.

188 V tisku se dokonce hrálo na strunu paranoie z německého „imperialismu“, jenž údajně podporovaly západní mocnosti a především USA. Takováto propaganda byla mimořádně působivá v bezprostředně poválečné době.

189 LUKEŠ, s. 235.

190 MICHÁLEK, s. 78–79.

191 Blíže TŮMA, Oldřich, *Odmítnutí Marshallova plánu. Tragikomedie plná omylů*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 93–95.

a stali jsme se vazaly.“¹⁹² K tomu lze citovat až prorocká slova Pavla Tigrida z července 1947: „Mnohem vážnější je, že svět bude rozdělen také mocensky; mnozí se posmívali 'železná opona', která prý probíhá napříč Evropou: nuže, mnozí z nich poznají v dohledné době její skutečnou existenci; mnozí z nich sami přispěli k jejímu zatažení.“¹⁹³ Vzhledem k dějinným událostem i propracované propagandě Komunistické strany Československa, jejíž členové rovněž drželi nejdůležitější úřady a ministerstva v zemi, mohlo postupně dojít ke stále většímu připoutávání se k Východu.

Koncem roku, přesněji 11. prosince, došlo ještě k podepsání obchodní smlouvy Československa se Sovětským svazem. Moskva se zavázala mimo jiné k dodávkám obilí a surovin, za něž mělo ČSR platit průmyslovými výrobky. Jan Masaryk při té příležitosti vyjadřoval vděk za pomoc SSSR: „Význam právě uzavřené smlouvy je i v tom, že nám umožní přesně rozdělit a plánovat naše výrobní možnosti. Skutečnost, že nám SSSR nabídl více, než jsme žádali, je historicky jedinečná.“¹⁹⁴

Rok 1947 znamenal jednoznačný konec nadějí demokratů i z klimatických důvodů dlouhého sucha. Na veřejnost zapůsobila sovětská dodávka obilí i komunisty navržená tzv. milionářská daň.¹⁹⁵ Nejvýznamnější roli však sehrála právě moskevská jednání a manipulace, do níž Beneš jako hlava státu ani nemohl příliš zasahovat vzhledem k další prodělané mrtvici (2. července dostal záchvat a do Prahy se vrátil až po léčbě v říjnu 1947). Kromě politických přinesla tato událost i dopady ekonomické, přestože míru vlivu odmítnutí Marshallova plánu na hospodářskou situaci nelze z dlouhodobého hlediska přesně určit.¹⁹⁶

---

192 RIPKA, Hubert, *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*, Brno 1995, s. 80. Shodně s DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 28.

193 Vývoj. Týdeník lidové strany, 9. 7. 1947, II/26. Shodně s DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 186.

194 KAPLAN, *ČSR a SSSR*, s. 476.

195 Tu nejprve odmítala většina nekomunistických poslanců včetně sociálních demokratů. KSC toho využila a v tisku a na plakátech se objevovala jména politiků, kteří se stavěli proti.

196 DEJMEK, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*, s. 26–27; LUKEŠ, s. 234.

Krátká existence demokratické třetí republiky v roce 1948 a její definitivní konec

Poválečné ubírání třetí republiky se především po roce 1947 vyvíjelo poněkud jiným směrem, než jak jej předpokládali prezident Beneš s ministrem Masarykem. Skutečnost, že Československo odmítlo účast na pařížské konferenci a tím i na Marshallově plánu, s definitivní platností obrátila téměř veškerou zahraniční politiku (a postupně i obchod) k Východu. Komunisté tak mohli plně využít svého potenciálu efektivní propagandy uvnitř státu za účelem zvítězit v mocenském „boji“, ovšem legální cestou, jako tomu ostatně bylo v jiných zemích východní Evropy. Díky ovládnutí nejdůležitějších ministerstev vnitra, informací či zemědělství byli schopni vystupňovat společenský tlak a vládní krizi.

Aby si Sovětský svaz zajistil kontrolu nad komunistickými stranami, došlo ke zřízení podobného orgánu Kominterně, zaniklé v roce 1943. V září 1947 tedy v Polsku vznikla Kominforma (Informační byro komunistických a dělnických stran, zkráceně též Informbyro), jež slučovala politické strany komunistů Jugoslávie, Bulharska, Rumunska, Maďarska, Polska, Československa, Itálie a Francie s Kremlem. Její hlavní funkce spočívala v koordinaci ideologie a hnutí ve všech členských stranách. Reálně však mohl Sovětský svaz prostřednictvím této instituce mnohem efektivněji kontrolovat a ovlivňovat kroky významných politiků uvnitř všech zmíněných států (s odmítnutím jakékoli specifické cesty k socialismu),¹⁹⁷ a tím upevnit řád a disciplínu nově vznikající „říše“ Sovětů. Americký diplomat George Kennan ve své analýze pro ministerstvo zahraničí USA mimo jiné uvedl, že pro Československo to znamená ztrátu nezávislosti ve prospěch Moskvy, a to během několika měsíců. Vzhledem k faktu, že k vytvoření jmenované platformy došlo až po odmítnutí Marshallova plánu, by se Kominforma mohla jevit jako reakce na americkou iniciativu. Dle nejnovějších poznatků ale Stalin plánoval založit Informbyro ještě dříve, než proběhl slavný Marshallův projev na Harvardu.¹⁹⁸

Oproti Kennanově zprávě panovala na americkém i britském velvyslanectví

---

197 KOTYK, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, s. 42.

198 LUKEŠ, s. 240.

v Praze optimističtější nálada, pramenící však z nedostatečné znalosti vnitropolitické situace.¹⁹⁹ Laurence Steinhardt tak například kladně hodnotil některé komunistické ministry, například ministra informací Václava Kopeckého či ministra financí Jaromíra Dolanského. Předsedu vlády Klementa Gottwalda si jakožto nejvýšše postaveného člena vlády i KSČ doslova velmi vážil. Po své dočasné absenci se Steinhardt vrátil do Prahy 19. února 1948 a ještě téhož dne prohlásil, že demokratický vývoj Československa je možný.²⁰⁰

Potřeba československých komunistů vyvolat vládní krizi vedoucí k převratu nebyla náhodná. I přes veškerou cílenou (a nutno říct i účinnou) propagandu se právem obávali nadcházejících parlamentních voleb na rok 1948. V nich by podle dobových analýz nebyli schopni obhájit své jednoznačné prvenství z května 1946. Tato repríza nepřipadala v úvahu i z důvodu zklamání z odmítnutí Československa na participaci v Marshallově plánu. Od druhé poloviny roku 1947 proto sílily tlaky na členy nekomunistických stran (především Demokratické strany na Slovensku). Snahy komunistů vyvrcholily v únoru 1948. 19. toho měsíce dorazil do Prahy velvyslanec Valerian Zorin s instrukcí z Kremlu o využití stávající krize k ovládnutí země. V případě neúspěchu dokonce naznačil, že Moskva může zajistit monopol vlády KSČ vojenskou silou. S tak velkou podporou „východního bratra“ se KSČ zbavila posledních obav a nasadila demokracii poslední rozhodující ránu.²⁰¹

Jako počátek celého „puče“ lze chápat usnesení o Bezpečnosti z 13. února 1948, kdy demokratičtí ministři žádali o vysvětlení aktu odvolání osmi nekomunistických velitelů Sboru národní bezpečnosti (SNB, tehdejší policejní složka). Ministr vnitra Václav Nosek měl tuto akci zrušit, neboť pro nekomunistické členy vlády nebylo přijatelné přenechat SNB pod plnou kontrolou KSČ. Předseda vlády však jakoukoli debatu na toto téma zamítl z důvodu Noskovy nepřítomnosti na jednáních. Pokud by nedošlo ke změně situace ve vedení Bezpečnosti, ministři z řad národních socialistů, lidovců a slovenské Demokratické strany se rozhodli podat demisi. Vzhledem ke Gottwaldově záměrnému odkládání zmíněné otázky

---

199 Československo bylo v roce 1947 členem mnoha mezinárodních organizací. Před komunistickým převratem mělo v 64 zemích zastupitelské úřady a v 43 konzuláty. In: KAPLAN, *Československo v poválečné Evropě*, s. 14.

200 HRDINOVÁ, s. 44.

201 KOTYK, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, s. 42–43.

nakonec podali ministři tří nekomunistických stran v pátek 20. února onu demisi. Největší problém spočíval v nepromyšlenosti celé akce, neboť nezískali na svou stranu nutnou většinu (například Jan Masaryk z nejasných důvodů ve vládě zůstal) a vláda nakonec nepadla.

Na rozdíl od demokratů se komunisté na převzetí moci připravili důkladněji. Během onoho krizového víkendu začali vytvářet vlastní ozbrojené složky Lidových milic a na úterý 24. února zorganizovali jednododinovou generální stávkou. Docházelo rovněž k zatýkání odpůrců a členů stran, které podaly demisi; ty se s nadějí obraceli pouze na prezidenta Beneše, jenž měl situaci vyřešit mírovou cestou. Ve středu 25. února dosáhl komunistický nátlak vrcholu, když se po odevzdání návrhu na sestavení nové vlády na Václavském náměstí schromáždily tisíce Gottwaldových příznivců a okolo 6000 milicionářů, ochotných přesunu na Hradčany. Ministr obrany a nestraník Ludvík Svoboda navíc oznámil, že armáda stojí na straně lidu. Prezident Beneš nakonec demisi ministrů a Gottwaldovy návrhy přijal, čímž dodal komunistickému převratu punc legitimacy. Komunisté tak skutečně ovládli i vnitřní politiku cestou úplné sovětizace.²⁰²

Tento únorový převrat bývá současnými historiky hodnocen různě. Mnohokrát se přikládala vina pouze finálnímu Benešovu rozhodnutí,²⁰³ ovšem není možné přehlížet komplexnost situace déle jak týden před touto událostí. Bylo by navíc mylné domnívat se, že moc komunistů vrcholila až během února 1948, protože své pozice si budovali přinejmenším již po skončení války. Nicméně nejdůležitějším argumentem zůstává skutečnost, že československá zahraniční politika již minimálně od konce roku 1947 podléhala rozhodnutím Sovětského svazu, a je tudíž spekulativní otázkou, zda bylo možné udržet alespoň dosavadní demokratický trend, jakkoli již byl okleštěný. V reakci na změnu režimu v Československu sepsaly vlády USA, Velké Británie a Francie prohlášení, kde *„výše uvedené vlády sdělují, že pomocí uměle a svévolně vyvolané krize a použitím jistých metod vyzkoušených již jinde byly v Československu omezeny parlamentní*

---

202 O „vítězném“ únoru 1948 byla vydána řada odborných publikací (relevantních po roce 1989). K nejvýznamnějším patří široké dílo Karla Kaplana, dále Markéty Deváté, Jindřicha Dejmka a mnoha dalších převážně českých historiků.

203 Beneš se navíc později pokusil vzeprít komunistické moci tím, že odmítl podepsat nedemokratickou ústavu „5. května“.

*institute a nastolena diktatura jedné strany maskovaná pláštikem vládní a národní jednoty“.*²⁰⁴ I prezident Truman se o převratu vyjádřil slovy, že „*tragická smrt Československé republiky otřásla celým civilisovaným [sic] světem*“.²⁰⁵

Vládní krize překvapila velvyslance Steinhardta, přestože následně tvrdil, že začátek příprav převratu spadal již do doby odmítnutí Marshallova plánu. Během onoho osudného týdne se znovu objevil Steinhardtův zájem o svou práci a americká ambasáda byla neustále v pohotovosti. Jednání s prezidentovým kancléřem Jaromírem Smutným však záměrně odložil na 2. března, aby nenavodil zdání, že se snaží ovlivňovat celou záležitost. Již 26. února hovořil s Janem Masarykem, který jednoznačně slíbil brzký odchod z Gottwaldovy neústavní vlády. S ministrem zahraničí se sešel ještě 9. března 1948, tedy den před jeho smrtí za dosud zcela nevyjasněných okolností. Není bez zajímavosti, že sám Steinhardt se nejprve přikláněl k možnosti ministrovy sebevraždy, ovšem později (30. dubna 1948) otevřeně deklaroval nejasnost celé kauzy opředené tajemstvím.²⁰⁶

Po únorovém „puči“ se velvyslanec Spojených států nacházel v nezáviděníhodné situaci. Za zbývající dobu svého úřadu se snažil pomoci vyřídit formální záležitosti kolem emigrace některých význačných osob, například rodině Sternbergové či Petra Zenkla. Po Benešově abdikaci 7. června 1948 a jeho odchodu do politického ústraní v Sezimově Ústí jej měl Steinhardt dokonce vyzývat k odchodu z republiky, ovšem tato spekulace je velmi sporná.²⁰⁷

Ráno 10. března byl ministr zahraničí Jan Masaryk nalezen mrtev pod oknem svého bytu v Černínském paláci. V brožuře vydané u příležitosti jeho smrti se o této nejasné okolnosti psalo: „*Prudké nervové vypětí únorových dnů ještě více podlomilo jeho beztak již otřesené zdraví. A v dlouhých nočních hodinách, kdy marně přivolával spánek, pročítal dopisy a telegramy svých bývalých přátel ze západu, kteří nedovedli pochopit jeho rozhodnutí, pročítal i tisk západních států, jenž ho nazýval 'ctižádnostivým salónním politikem', 'zrádцем', ba i 'Quislingem'. Jeho nervy, otřesené nespavostí, neodolaly. A tak celý národ se smutkem v srdcích*

---

204 VESELÝ, *Československá zahraniční politika*, s. 109.

205 Řeč prezidenta Trumana, Praha, 17. 3. 1948, AMZV, Zprávy zahraničního úřadu Washington, 1948, KT Rok 1948.

206 HRDINOVÁ, s. 44–45.

207 Tamtéž, s. 45–46.

slyšel bolestnou zprávu [o jeho skonu].²⁰⁸ Přestože komunistická propaganda, jak vidno, využila nejasnosti okolo Masarykova skonu ku prospěchu svému,²⁰⁹ nepřipadalo v úvahu zakázat vydávání oslavných článků o oblíbeném politikovi a zároveň synovi nejvýznamnějšího československého státníka.²¹⁰

Dne 3. září 1948 byla s Edvardem Benešem definitivně pohřbena poslední velká ikona válečné i poválečné demokracie a zároveň enkláva snah porozumění se Západem. Přesto komunistická vláda opět nemohla takové významné úmrtí přejít a vyhlásila týdenní státní smutek. Na stránkách všech periodik se objevovaly zprávy o Benešově nemoci, úmrtí a pohřbu, ale rovněž o životě člověka a státníka a zdůrazňovalo se jeho významné přispění k osvobození od německého jha: „*Dělníci a zaměstnanci nikdy nezapomenou zásluh dr. Edvarda Beneše o naše národní a sociální osvobození a budou si vždy vědomi toho, že zesnulý choval vždy hluboké přátelství k dělnické třídě a měl pro její práva plné pochopení.*“²¹¹ Přestože lze shledat i v jiných událostech tříštění zbývajících ruin „mostu“ mezi Východem a Západem, právě smrt jeho největšího protagonisty tuto utopickou kapitolu zahraniční politiky Československa symbolicky a definitivně uzavřela.

---

208 ZEMAN, Martin, *Jan Masaryk. Jak jsme ho znali. Svět v obrazech*, Praha 1948, s. 8.

209 Dle některých spekulací hovořil Masaryk se Steinhardtem o možné emigraci den před svou smrtí.

210 Přestože poslední výzkumy určily jako příčinu smrti vraždu s neznámým pachatelem, možnost sebevraždy se nejeví tak nereálně. Pouze z politického pohledu Masaryk nevyužil možnosti vyjádřit politování nad nepřijetím Marshallova plánu v rámci oficiální zahraniční politiky, ke konci jeho života vedl ministerstvo ještě více Clementis a rozhodnutí nepodat demisi bylo rovněž fatální.

211 Práce. List Revolučního odborového hnutí, 5. 9. 1948, IV/208, s. 1.

Závěr

Československá zahraniční politika ve značně specifické době po druhé světové válce a její směřování do sovětského područí představuje celý soubor vzájemně se ovlivňujících faktorů. Nelze paušalizovat nesprávné politické kroky jednotlivých autorit; ať už například Edvard Beneš, Jan Masaryk či Laurence Steinhardt chybovali jakýmkoli způsobem, pravdou zůstává, že konec demokracie a definitivní příklon k Sovětskému svazu neleží na hlavě konkrétních postav, nýbrž na souhře mnoha okolností a politických záležitostí. Jako doklad takového tvrzení lze vygenerovat řadu zdánlivě nepodstatných událostí, jež však jako celek utvořily ideální klima pro přerod politické ideologie z demokracie orientované na veškeré pokrokové státy na komunismus pod hlavičkou východního „bratra“ jménem SSSR.

Tendence vnímat Rusko, respektive Sovětský svaz, v pozitivním světle lze vysledovat v relativně daleké minulosti. Na rozdíl od jiných států, které ve druhé polovině 20. století rovněž setrvaly pod sovětskou nadvládou, nemělo Československo přímou dřívější zkušenost s charakterem ruské politiky. Kvůli averzi z éry habsburského „jha“ představovalo Rakousko a jeho atributy největšího ideového „nepřítele“ spolu se sousedními Němci, kteří jakožto nejpočetnější menšina v novém státě připravili mladé republice nejvíce problémů. Pro nevelký středoevropský stát, jehož hospodářství se orientovalo na export, bylo klíčové vyhledat důležité spojení i obchodní partnery zároveň. Československo se tak začalo orientovat na západní velmoci, především na Francii, Velkou Británii a Spojené státy americké.

Jmenování zahraniční partneři však sehráli stěžejní úlohu nejen v procesu úspěšné Hitlerovy expanze, ale i ve změně nálad a odklonu politických elit i československé veřejnosti od Západu. Již na konferenci v Locarnu se Francie s Velkou Británií vzdaly garance německých východních hranic a snaha Francie o jejich zabezpečení se nakonec ukázala jako marná. V praxi se tento odklon nejvíce projevil během konference v Mnichově, kdy v rámci tzv. politiky appeasementu francouzské a britské špičky de facto odevzdali osud Československa do rukou Německa v naději nezadat důvod k rozpoutání nové války. I přes četné

a pochopitelné důvody zmíněného kroku se Čechoslováci cítili být zrazeni a podvedeni jako národ, což mělo nemalý vliv na pochopení sblížení se s východní velmocí.

Nešlo však pouze o samotnou událost mnichovského diktátu. Nejdůležitějším úkolem Benešova působení v exilové vládě představovalo oficiální oduznání dohody čtyř mocností, čehož se u Britů dočkal až s notným zpožděním, a to 5. srpna 1942. Oproti tomu Stalin označil mnichovskou dohodu za neplatnou mnohem dříve a zároveň Benešovi sliboval politickou a hospodářskou spolupráci v době, kdy se kvůli největší míře vojenského nasazení stal Sovětský svaz zcela uznávaným spojencem s veškerými sympatiemi. Vrcholem bilaterálních jednání se stal podpis moskevské smlouvy z prosince 1943, jež kromě ekonomické spolupráce přislíbila pomoc SSSR v případě německého útoku do Československa se závazkem zachování nezávislosti a suverenity. Tato dohoda položila základy Košického vládního programu i budoucím privilegiím československých komunistů.

Edvard Beneš i další členové exilové vlády si představovali, že díky schopnosti jednat se Sověty donutí západní politiky změnit negativní vnímání této východní velmoci a vytvoří tak trvalou spolupráci obou „táborů“. Československo se mělo stát jakýmsi vyjednávačem a sloužit jako „most“ mezi Východem a Západem, což se záhy ukázalo pouze jako utopická idea. Obecně se řada historiků staví za názor, že Beneš oplýval přílišným optimismem a idealismem, někteří jej dokonce označují za „rusofila“. Je však důležité poukázat na mezinárodní situaci, neboť malý zájem Západu o střední Evropu a neznalost Stalinových praktik donutila československou reprezentaci přiklonit se k relativně jediné možné alternativě. Navíc přestože Edvard Beneš sehrál mimořádnou úlohu během svého londýnského působení, po obnovení tzv. třetí republiky již kvůli nevelkým prezidentským pravomocím a horšícímu se zdravotnímu stavu do politiky tak zásadním způsobem nepřispíval.

Nejdůležitější aspekt ve vztahu Československa se Sověty představovalo jejich celkové podcenění včetně svérázné specifikace pojmů „svoboda“ a „demokracie“. Již v období těsně po ukončení druhé světové války v Evropě se zahraniční politika Československa začala „nenápadně“ posouvat směrem na

Východ kvůli postupnému vměšování se ze strany sovětských státníků a diplomatů. Veřejné mínění však tuto skutečnost z větší míry přecházelo nebo dokonce podporovalo, jelikož míra sympatií k SSSR díky jeho osvobození většiny Československa včetně hlavního města dosahovala mimořádných rozměrů. Už samotný Košický vládní program, jehož text byl podepsán nejprve v Moskvě jako projev užšího spojení nežli se Západem, zahrnoval prvky sovětizace včetně první vlny znárodnování. Vlna levicového citění a inklinace k socialistickým stranám se v té době rozšířila po celé Evropě jako hledaný kontrast k fašismu. Na poválečné nálady československých občanů aktivně cílila komunistická propaganda.

Stalin si výsledky dřívější Jaltské konference vyložil jako rozdělení Evropy na sféry vlivu jako ústupek za to, že vstoupil do války proti Japonsku. I přes veškeré proklamace tak předpokládal postupné zásahy do československé zahraniční politiky, aby později za pomoci zdejších komunistů získal moc legální a legitimní cestou. Tento aspekt se plně projevil necelý rok po ukončení války, kdy se začalo otevírat „dějství“ studené války. Potřeba menších států přidat se buď na stranu západní demokracie, nebo východního komunismu se proto vystupňovala a definitivně tak ukončila pokusy vystavět „most“ mezi oběma velmocenskými obry.

Na postupný příklon na Východ měla vliv též na rozdíl od sovětského velvyslanectví neschopnost toho amerického. Laurence Steinhardt často odjížděl na poněkud dlouhotrvající dovolené arazil teorii opatrnosti a vyčkávání, kam se bude Československo ubírat. Kvůli znárodněnému majetku s americkým kapitálem došlo ke zhoršení vztahů mezi oběma státy, což vygradovalo zastavením plánovaného úvěru po výsledcích voleb z května 1946. Navíc se československá delegace zprotivila západním demokraciím na pařížské mírové konferenci, kdy otevřeně podporovala sovětské výroky i postoje.

Nic však nevykreslilo tak rapidní předěl v orientaci Československa na Sovětský svaz jako finální odmítnutí Marshallova plánu v létě 1947, kdy se v celé šíři ukázal odklon od Spojených států a zároveň jednoznačná poslušnost Sovětskému svazu. Stalin kromě specificky autoritářské rétoriky využil

vystupňované germanofobie a obvinil tak Západ z pokusů o opětnou konjunkturu poraženého Německa. Podařilo se mu zastrašit československé představitele a donutit je zcela změnit původní návrh přijmout hospodářskou pomoc. Tato skutečnost přinesla mimo jiné i daleko větší „sebevědomí“ místních komunistů k rozšíření nátlaku na demokratické strany v ČSR. Později se KSČ dostala pod daleko efektivnější taktovku Sovětského svazu, poněvadž došlo k založení Informbyra pro kontrolu komunistických stran v sovětské sféře vlivu. Edvard Beneš se v onu inkriminovanou dobu léčit z další prodělané mrtvice, ovšem ani v případě úplné kondice by nebyl schopen zvrátit situaci. K celé záležitosti se americké velvyslanectví v Praze nepostavilo včas a laxnost Steinharda se projevila jeho brzkým odjezdem z republiky.

Odmítnutí Marshallova plánu značí faktický konec svobodné zahraniční politiky Československa. Za podpory východní velmoci komunisté vygradovali vládní krizi, na níž byli na rozdíl od demokratů dobře připraveni a chopili se úplné mocenské kontroly v zemi. Jednotlivé předchozí kroky na mezinárodním poli i v domácím prostředí zřetelně ukazují míru sovětského vlivu na československé představitele a jejich rozhodování, a tudíž úvahy o chybném podlehnutí Beneše během „vítězného“ února 1948 jeví se poněkud bezpředmětně. Podobný vývoj se dal minimálně od druhé poloviny roku 1947 předpokládat a díky úspěšné komunistické kampani z něj takřka nebylo úniku.

Zcela na místě je poukázat na skutečnou existenci demokracie v poválečném Československu. Přestože doba německého útlaku přinesla hlad po svobodě a chuť vymezit se vůči pravici jako takové, předchozí mezinárodní jednání a konstelace nasvědčují tomu, že reálně lze poválečný režim v Československu označit za „hru“ na demokracii či její zdánlivou představu. Zahraniční jednání nejvyšších představitelů tohoto relativně svobodného státu se potýkala s výtkami a připomínkami sovětského „bratra“. To vše je doklad složité mezinárodní situace, která spolu s vnitřními tlaky způsobila odklon od demokratických hodnot a na několik desetiletí uvrhla zemi do enklávy nové nesvobody a ideologického „bezpráví“.

Seznam použité literatury

Nevydané prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, Generální sekretariát – A-Kabinet 1945–1954, karton 40, 94.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, Generální sekretariát – Kabinet, Archiv osobní taj. Clementise, karton 65.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, Generální sekretariát 1945–1954, karton 87.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, Teritoriální odbory 1945, karton 2892.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, SSSR 1945–1959, karton 7, 11.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, USA 1945–1959, karton 1.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, Zahraniční úřad Washington 1945–1950, karton Rok 1947, 1948.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha, Kancelář prezidenta republiky 1919–1947, karton 274, 278–280.

Noviny

Americké listy. Časopis Svazu přátel USA, 20. 2. 1948, III/3.

Čechoslovák, 12. 9. 1941, III/37.

KRÁLÍK, J. a kol., *Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků v obrazech*, Praha 1945.

Práce. List Revolučního odborového hnutí, 5. 9. 1948, IV/208.

Svět Sovětů, 10. 8. 1945, VIII/8.

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 31. 10. 1945, I/17.

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 7. 11. 1945, I/18.

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 3. 3. 1946, II/8.

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 5. 5. 1946, II/17.

Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 2. 6. 1946, II/21.

Vydané prameny

- BENEŠ, Edvard, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1948.
- FEIERABEND, Ladislav Karel, *Politické vzpomínky III*, Brno 1996.
- CHURCHILL, Winston S, *Triumph and Tragedy*, Boston 1953.
- JIČÍN, Rudolf, KAPLAN, Karel, *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů. Svazek 1*, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel (ed.), *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání*, Praha 1996.
- MASARYK, Jan, *Projevy, články a rozhovory 1945–1948*, Praha 1998.
- MASARYK, Jan, *Volá Londýn*, Praha 1948.
- RIPKA, Hubert, *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*, Brno 1995.
- STALIN, Josif Vissarionovič, *O veliké vlastenecké válce Sovětského svazu*, Praha 1945.
- VANĚK, Jan, KRAUS, Jaroslav [přeložili; autor neuveden], *Americký plán porobení Evropy*, Praha 1951.
- VESELÝ, Zdeněk (ed.), *Československá zahraniční politika 1945–1989. Dokumenty*, Praha 2001.
- ZEMAN, Martin, *Jan Masaryk. Jak jsme ho znali. Svět v obrazech*, Praha 1948.

Odborná literatura

- APPLEBAUMOVÁ, Anne, *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944–1956*, Praha, Plzeň 2014.
- BROD, Toman, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.
- BROWN, Archie, *Vzestup a pád komunismu*, Brno 2011.
- CABADA, Ladislav, WAISOVÁ, Šárka, *Czechoslovakia and Czech Republic in World Politics*, Plzeň 2006.
- DEJMEK, Jindřich, *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, Praha 2012.
- DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část*

- druhá. *Prezident republiky a vůdce národního odboje 1935–1948*, Praha 2008.
- DEJMEK, Jindřich, *Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 11–29.
- EICHLER, Jan, *Mezinárodní kontext Marshallova plánu*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 31–53.
- EMMERT, František, *Československo ve válečném stavu*. In: *Historický obzor* 28, 2017, 3/4, s. 74–79.
- FRIEDL, Jiří, *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008.
- HEJL, Vilém, *Zpráva o organizovaném násilí*, Praha 1990.
- HRDINOVÁ, Lenka, *Československá mise amerického velvyslance Laurence A. Steinhardta. Působení amerického diplomata pohledem soudobých československých pramenů*. In: *Historický obzor* 28, 2017, 1/2, s. 35–47.
- CHOLÍNSKÝ, Jan, *Klíč k sovětizaci Československa*. In: *Paměť a dějiny* [ročník chybí], 2013, 2, s. 3–15.
- CHURANĚ, Milan, *Postupim a Československo. Mýtus a skutečnost*, Praha 2001.
- KALVODA, Josef, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999.
- KAPLAN, Karel, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004.
- KAPLAN, Karel, *Pět kapitol o Únoru*, Brno 1997.
- KAPLAN, Karel, *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1990.
- KAPLAN, Karel, *První poválečná vláda. Komentované dokumenty*, Praha 1992.
- KOPAL, Vladimír, *Jan Masaryk. První prezident Světové federace sdružení pro Spojené národy*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), *Jan Masaryk. Diplomát, státník, humanista*, Praha 1996, s. 23–36.
- KOTYK, Václav, *Jan Masaryk. Diplomát krizových let*, Praha 1993.
- KOTYK, Václav, *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*, Praha 2009.
- KRÁTKÝ, Karel, *Jan Masaryk a Marshallův plán*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), *Jan Masaryk. Diplomát, státník, humanista*, Praha 1996, s. 37–57.
- KRÁTKÝ, Karel, *Jan Masaryk a svobodné Československo ve svobodné Evropě*.

- In: ORT, Alexandr (ed.), *Jan Masaryk a československá zahraniční politika*, Praha 1991, s. 34–45.
- KRÁTKÝ, Karel, *Marshallův plán. Příspěvek ve vzniku studené války*, Plzeň 2010.
- KUKLÍK, Jan, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*, Praha 1998.
- LHOTA, Václav, *Znárodnění v Československu 1945–1948*, Praha 1987.
- LUKEŠ, Igor, *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*, Praha 2014.
- MARÉS, Antoine, *Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha 2016.
- MARŠÁLEK, Zdenko, *Československý zahraniční odboj v roce 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 98–118.
- MICHÁLEK, Slavomír, *Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 55–84.
- PAVLÍČEK, Jaromír, *Československé dějiny a evropská politika ve 20. století. Vybrané kapitoly z českých a slovenských dějin 1900–1989*, Opava 2008.
- PECKA, Jindřich, *Na demarkační čáře. Americká armáda v Čechách v roce 1945*, Praha 1995.
- PĚCHOTA, Vratislav, *Jan Masaryk a OSN*. In: KLIČKA, Otto, LEHMANNOVÁ, Zuzana (eds.), *Jan Masaryk. Diplomat, státník, humanista*, Praha 1996, s. 111–122.
- PROKŠ, Petr, *Československo a Západ 1945–1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*, Praha 2001.
- SEIFERT, Antonín, *Jan Masaryk a Spojené národy*. In: ORT, Alexandr (ed.), *Jan Masaryk a československá zahraniční politika*, Praha 1991, s. 63–70.
- SIMMS, Brendan, *Zápas o evropskou nadvládu. Od pádu Cařihradu po současnost*, Praha 2015.
- SKILLING, Harold Gordon, *People's Democracy, the Proletarian Dictatorship and the Czechoslovak Path to Socialism*. In: *The American Slavic and East European Review* 10, 1951, 2, s. 100–116.
- SMETANA, Vít, *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa*

- v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*, Praha 2016.
- SMETANA, Vít, *Stavba a bourání „mostu mezi Východem a Západem“: Československo mezi velmocemi v roce 1944*. In: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 36–49.
- ŠKRÁBEK, Josef, *Sudetští Němci o sobě*, Středokluky 2013.
- TAJOVSKÝ, Ladislav, *Marshallův plán – pokračování Trumanovy doktríny*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 99–136.
- TŮMA, Oldřich, *Odmítnutí Marshallova plánu. Tragekomedie plná omylů*. In: DEJMEK, Jindřich, LOUŽEK, Marek (eds.), *Marshallův plán. Šedesát let poté*, Praha 2007, s. 85–95.
- ULMAN, Walter, *Prezident Beneš mezi Východem a Západem 1943–1948*. In: *Historie a vojenství* 39, 1990, 6, s. 112–119.
- VESELÝ, Zdeněk, *Slovo k historii. Marshallův plán a Československo*, Praha 1987.
- ZBOŘIL, František, *Československá a česká zahraniční politika. Minulost a současnost*, Praha 2010.

Internetové zdroje

https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/revoluce/HavlickovaPetra.pdf. Navštíveno 8. 12. 2016.

Summary

The main focus of the presented diploma thesis is the foreign policy of Czechoslovakia in 1945–1948, particularly its course towards total dependence on the Soviet Union in the said period. The purpose of this thesis is to analyse the most important moments in the process of the advancing sovietization and leaving the decisive role to the Soviet Union, which both belong to earlier time though. The thesis should serve above all as an evidence that the soviet influence on the foreign policy was obvious imminently after the end of the World War II in Europe and therefore on a number of counts preceded the interventions in the Czechoslovak inner politics. The difficult process of getting into the Soviet sphere of influence includes not only specific political decisions of individuals, but takes also broader international issues and interests of the powers into consideration. The Czechoslovak direction towards the East can be therefore understood as a relatively logical outcome of the efforts of the top politicians to secure the protection and future partnerships.

During its short existence since the beginning of the World War II, Czechoslovakia did not have any hostile feelings towards the Soviet Union, in spite of the fact that many western countries saw the communist regime as an ideological rival. The eastern partnership was an alternative to the interwar period when Czechoslovakia was focused mainly on France, Great Britain and to a considerable extent on USA. However, these earlier alliances were rather problematic because both France and Great Britain pursued their own interests in other parts of Europe (and the world). Because of the policy of appeasement, there were many compromises of the western representatives with Germany which is reflected in the conferences in Locarno (1925) and Munich (1938). Above all the results of the second mentioned conference meant for Czechoslovakia not only the loss of an extended part of the territory including the crucial industry and infrastructure, but also a long-standing trust and fellowship of both powers.

President Edvard Beneš and his government-in-exile tried very hard to negotiate the reverse of the Munich Agreement during the war. Unlike the reluctant

approach of the British politicians, they got a warm approval from the soviet elite. At the end of 1943 the bilateral negotiations culminated in the Moscow agreement, which guaranteed Czechoslovakia an important ally in the potential case of German aggression and a business partner at the same time. The agreement with a dictatorial regime meant also the rise of the communist influence in Czechoslovakia and the socialistic inner politics including the first wave of the nationalization of the industry and land after the war. Considering the fact that the Soviet Union highly contributed to finally defeat Hitler, and it successfully withhold its undemocratic methods, it progressively became a recognized member of international politics. Moreover after the war there were new left-wing trends in Europe as an opposite of the extreme right.

Czechoslovakia was an important part of Stalin's power aspirations, because by controlling it he would border on the "West" directly. However, he could not use his military power to do so, so he chose to rely on the gradual influence of the politics thanks to the local strong communist membership. The later foundation of the "Informbyro", thanks to which Moscow could effectively coordinate and control the ascent of the communist parties inside of its sphere of influence, also helped to this matter. Stalin was therefore very well prepared to progressively take over Czechoslovakia.

Unlike Stalin, the western allies did not show such interest in the Central European country. Great Britain and France fought their own economic downswings and colonial issues, the United States on the contrary were focused on keeping communism outside Western Europe. This foreign policy culminated in the declaration of the Marshall plan of the economic reconstruction of Europe, to which the USA invited all European countries regardless of their political regime. Czechoslovak representatives wanted to take part in this plan, however, under the soviet pressure they were forced to refuse it. Through this aspect the total dependence on Moscow was confirmed and any other speculations about the Czechoslovak neutrality ended.

The government crisis in February 1948 and the subsequent Czechoslovak coup d'état, in which the Communists consolidated their power, can be described as an

inevitable conclusion of the former political affairs. Given the extent of the soviet pressure on the Czechoslovak foreign policy it is also possible to question the degree of the state sovereignty and democracy in 1945–1948.

Přílohy

Příloha č. 1: Jan Masaryk ve společnosti Vyšinského, Molotova a Clementise z recepce uspořádané na československém vyslanectví v Paříži při příležitosti mírové konference.

Zdroj: ZEMAN, Martin, *Jan Masaryk. Jak jsme ho znali. Svět v obrazech*, Praha 1948.

Dokladem skutečné slovancké politiky a bratrství je ardeňný a vřelý poměr k nejvyšším představitelům Sovětského svazu. Na obrázcích je Jan Masaryk ve společnosti Vyšinského, Molotova a Dr. V. Clementise. Snímek je z recepce uspořádané na československém vyslanectví v Paříži při příležitosti Mírové konference.

Příloha č. 2: Průběh „železné opony“ Evropou.

Zdroj: KRÁTKÝ, Karel, *Marshallův plán. Příspěvek ve vzniku studené války*, Plzeň 2010, s.508.

Příloha č. 3: Černínský palác se zástupy občanů loučících se se zesnulým Janem Masarykem.

Zdroj: Svět v obrazech. Týdeník ministerstva informací, 20. 3. 1948, IV/12.

